

Βυζαντινά Σύμμεικτα

Τομ. 5, 1983

Συμβολή στην ιστορική γεωγραφία του νομού Άργολίδας

KONTH Βούλα
[10.12681/byzsym.684](https://doi.org/10.12681/byzsym.684)

Copyright © 1983

To cite this article:

KONTH (1983). Συμβολή στην ιστορική γεωγραφία του νομού Άργολίδας. Βυζαντινά Σύμμεικτα, 5, 169-202.

ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΑΡΓΟΛΙΔΑΣ

Ἡ μελέτη τῶν ἱστορικῶν καὶ ἀρχαιολογικῶν τεκμηρίων ποῦ παρουσιάζεται ἐδῶ ἀναφέρεται σὲ θέσεις καὶ μνημεῖα ποῦ περιλαμβάνονται στὰ γεωγραφικὰ ὄρια τοῦ σημερινοῦ νομοῦ Ἀργολίδας (δηλ. τῆς ἀργολικῆς χερσονήσου), μὲ ἐξαιρέση τὰ Μέθανα, τὴν Τροιζηνία καὶ τὰ νησιά Πόρο, Ὑδρα καὶ Σπέτσες, τὰ ὁποῖα ἀνήκουν διοικητικὰ στὸ νομὸ τοῦ Πειραιᾶ¹. Ἡ χρονικὴ διάρκεια μέσα στὴν ὁποία ἐντάσσονται οἱ ἀναφορὲς εἶναι ἡ βυζαντινὴ ἐποχὴ, ἀπὸ τὴ δημιουργία τοῦ βυζαντινοῦ κράτους τὸ 395 ὠς τὴν τελικὴ κατάκτηση τῆς Ἀργολίδας ἀπὸ τοὺς σταυροφόρους τὸ 1212².

Ἐλάχιστες βυζαντινὲς πηγὲς μᾶς δίνουν πληροφορίες γιὰ τὴν Ἀργολίδα τὴν περίοδο αὐτὴ καὶ κυρίως ὠς τὸν 9ο αἰ., ἐνῶ γιὰ τοὺς ἐπόμενους αἰῶνες τὰ στοιχεῖα ἀπὸ ἐκκλησιαστικὲς κυρίως μαρτυρίες εἶναι περισσότερα³. Ἀπὸ τὶς βασικὲς πηγὲς σημειώνονται τὸ Χρονικὸ τῆς Μονεμβασιάς, οἱ Βίοι τοῦ Ἀγίου Πέτρου Ἀργεοῦ καὶ τοῦ Ὁσίου Νίκωνος τοῦ Μετανοεῖτε, τὰ Τακτικὰ τῶν ἐπισκοπῶν, ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, ὁ Νικήτας Χωνιάτης, ὁ Μιχαὴλ Χωνιάτης καὶ τέλος τὸ Χρονικὸ τοῦ Μορέως, κείμενο, ὅπου περιγράφεται ἡ κατάστασις ποῦ ἐπικρατοῦσε στὴν Πελοπόννησο κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς φραγκικῆς κατάκτησης. Ἡ ἀνεπάρκεια πληροφοριῶν ἀναπληρώνεται σημαντικὰ μὲ τὴν τεκμηρίωσι τῶν ἀρχαιολογικῶν ἀνασκαφῶν, ποῦ φωτίζουν καίριες πτυχὲς τῆς ἱστορίας καὶ τῆς γεωγραφίας κάθε περιοχῆς. Στὶς δημοσιευμένες αὐτὲς ἀρχαιολογικὲς ἀναφορὲς στηρίζονται τὰ στοιχεῖα ποῦ συγκεντρώθηκαν γιὰ τὴ σύνθεσι τῆς ἱστορικῆς γεωγραφίας τῆς βυζαντινῆς Ἀργολίδας⁴.

1. Ἡ μελέτη αὐτὴ ἀποτελεῖ τμήμα εὐρύτερης ἐργασίας ποῦ διεξάγεται στὸ Τμήμα Ἱστορικῆς Γεωγραφίας τοῦ ΚΒΕ καὶ περιλαμβάνει ὅλη τὴν Πελοπόννησο. Ἦδη ἔχει δλοκληρωθεῖ ἡ ἀντίστοιχη μελέτη καὶ γιὰ τὸ νομὸ Κορινθίας.

2. Γιὰ τὰ μνημεῖα ποῦ ἐξακολουθοῦν νὰ χρησιμοποιοῦνται καὶ μετὰ τὸ 1212 γίνεται ἀπλὴ μνεῖα τῆς συνέχειας αὐτῆς. Μὲ τὴ μελέτη ποῦ θὰ συμπεριλάβει καὶ τὰ φραγκικὰ - βενετικὰ μνημεῖα τῆς Ἀργολίδας θὰ ἀσχοληθῶ προσεχῶς.

3. Κ ο ρ δ ὄ σ η, *Κόρινθος*, σελ. 26 - 27.

4. Συμπληρωματικὰ ἀνέκδοτα στοιχεῖα γιὰ διάφορα μνημεῖα εἶχαν τὴν καλοσύνη νὰ μοῦ κοινοποιήσουν οἱ ἀρχαιολόγοι κ. Ἀριστέα Καββαδία - Σπονδύλη, Ἐπιμελήτρια Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων στὴν Εἴ Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Σπάρτης καὶ ἡ δ. Ἀφέντρα Μουτζάλη, Ἐπιμελήτρια Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων στὴν ΣΤ Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Πατρῶν. Τὶς εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ ἐδῶ θερμὰ.

Ἡ καταγραφή τῶν θέσεων, τῶν μνημείων καὶ τῶν εὐρημάτων ἀκολουθεῖ ἀλφαβητική σειρά κατὰ τοπωνύμια. Ὅπου ὑπάρχει πληροφόρηση γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ τόπου, τὰ σχετικά στοιχεῖα σημειώνονται στὴν ἀρχὴ κάθε λήμματος. Θεωρήθηκε, ἀκόμη, σκόπιμο νὰ περιληφθοῦν καὶ ὅσα μνημεῖα χαρακτηρίζονται μὲ τὸ γενικὸ ὄρο «βυζαντινά». Ἡ μελέτη τῶν ἀρχαιολογικῶν αὐτῶν δεδομένων ὀδηγεῖ σὲ ὀρισμένες διαπιστώσεις: α) πολλοὶ ἀρχαῖοι οἰκισμοὶ συνεχίζουν νὰ ὑπάρχουν κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴ ἐποχὴ· μετὰ τὴν καταστροφὴν ποὺ ἐπέφεραν οἱ σλαβικὲς ἐπιδρομὲς, στὴ θέση τῶν παλαιοχριστιανικῶν μνημείων ἀνεγείρονται νέα ἢ ἐπισκευάζονται τὰ παλαιά¹. β) στὴ διάρκεια τοῦ 12ου αἰ. παρατηρεῖται ἔξαρση τοῦ μοναχικοῦ βίου, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν μονῶν ποὺ ἐμφανίζονται στὴν Ἀργολίδα τὴν ἐποχὴ αὐτή· γ) οἱ περισσότερες θέσεις μαρτυροῦνται συγκεντρωμένες στὴν περιοχὴ τοῦ Ἀργολικοῦ κάμπου (μεταξὺ Ἄργους καὶ Ναυπλίου), στὴν περιοχὴ Ἐπιδαύρου - Λιγουριοῦ, καὶ στὴν περιοχὴ τῆς Ἐρμιονίδας. Γιὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ἐπαρχίας Ἄργους, μὲ ἐξαιρέση τῆς Λύρκεια, τὸ Κεφαλάρι, τὸ Κιβέρι καὶ τὸ Σκαφιδάκι δὲν ὑπάρχουν στοιχεῖα γιὰ ὑπαρξὴ ζωῆς κατὰ τὴ βυζαντινὴ περίοδο. Ἡ ἀπουσία στοιχείων πιθανότατα ὀφείλεται στὴ μὴ συστηματικὴ ἀνασκαφὴ τοῦ χώρου, προφανῶς ὅμως ἢ ὀρεινὴ αὐτὴ περιοχὴ (ὄρη Τραχῦ, Λύρκεια, Ἀρτεμίσιον, Κτενιάς), ποὺ βρισκόταν ἔξω ἀπὸ τὴν κεντρικὴν ἀρτηρίαν, δὲν προσφερόταν γιὰ δημιουργία οἰκισμῶν.

Πρὶν προχωρήσω στὴν ἀναλυτικὴ καταγραφή, παραθέτω συνοπτικὴ ἐπισκόπηση τῆς πολιτικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τῆς Ἀργολίδας κατὰ τὴν περίοδο 395 - 1212.

Τὸ τέλος τῆς ρωμαϊκῆς περιόδου ἦταν γιὰ τὴν Πελοπόννησο ἰδιαίτερα δύσκολη ἐποχὴ, ἐξαιτίας τῆς ἐπιδρομῆς, τὸ 395, τῶν Γότθων τοῦ Ἀλαρίχου, ποὺ ἔφτασαν ὡς τὴν Ἀργολίδα καὶ κατέλαβαν τὸ Ἄργος καὶ τὴ γύρω περιοχὴ². Μὲ τὴν εἴσοδο τοῦ 5ου αἰ. καὶ τὴν ἐξάπλωση τοῦ χριστιανισμοῦ κτίζονται στὴν Ἀργολίδα πολλὲς παλαιοχριστιανικὲς βασιλικὲς στὸ Ἄργος, τὴν Ἐρμιόνη, τὸ Κεφαλάρι, τὴν Ἐπίδαυρον καὶ ἄλλοι. Ἡ βασιλικὴ μάλιστα τῆς Ἐπιδαύρου, ποὺ χρονολογεῖται στὰ τέλη τοῦ 4ου αἰ., θεωρεῖται ὡς ἡ ἀρχαιότερη παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου³. Τὸ Ἄργος, ἡ Ἐπίδαυρος καὶ ἡ Ἐρμιόνη μαρτυροῦνται, ἀργότερα, στὸ Σύνεδημο τοῦ Ἱεροκλέους ὡς πόλεις τῆς ἐπαρχίας Ἀχαΐας⁴. Οἱ σλαβικὲς ἐπιδρομὲς, ποὺ ἄρχισαν στὰ τέλη τοῦ 6ου

1. Β ο η, *Péloponnèse*, σελ. 69.

2. Ζώσιμος, Ε, 6, 4 (Mendelssohn).— Λ α μ π ρ υ ν ἰ δ ο υ, *Ναυπλία*, σελ. 18.— Β ο η, *Péloponnèse*, σελ. 14.

3. Ζ α κ υ θ η ν ο ῦ, *Brèche*, σελ. 306, 325.— Σ ω τ η ρ ἰ ο υ, *Βασιλικὴ Ἐπιδαύρου*, σελ. 91 - 95.— Β ο η, *Péloponnèse*, σελ. 7.

4. Σύνεδημος Ἱεροκλέους, 647 2, 3, 4 (Honigmann).— Ζ ε γ κ ἰ ν η, *Ἄργος*, σελ. 105.

αι. και διάρκεισαν πάνω από δύο αιώνες, επέφεραν καταστροφές και στην περιοχή της Ἀργολίδας, μολονότι, όπως αναφέρει το Χρονικό της Μονεμβασίας, *μόνον δὲ τοῦ ἀνατολικοῦ μέρους τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ Κορίνθου καὶ μέχρι Μαλαίου τοῦ Σθλαβικοῦ ἔθνους διὰ τὸ τραχὺ καὶ δύσβατον καθαρεύοντος...*¹ Οἱ κάτοικοι τοῦ Ἄργους μεταφέρθηκαν στὴ νῆσο Ὀρόβη², ἀλλὰ πρὶν ἀπὸ τὸ 586 - 587 πιθανότατα ἐπέστρεψαν στὴν πόλιν τους, ἡ ὁποία δὲν πρέπει νὰ δοκίμασε μακρόχρονη σλαβικὴ κατοχὴ³. Ἄς σημειωθεῖ, ἐπίσης, ὅτι ὁ ἐπίσκοπος Ἄργους Ἰωάννης ἔλαβε μέρος στὴν ΣΤ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδο τοῦ 680 τῆς Κωνσταντινούπολης⁴. Οἱ ἀρχαιολογικὲς ἀνασκαφές πιστοποιοῦν ὅτι κατὰ τὴ διάρκεια τῶν σλαβικῶν ἐπιδρομῶν ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά δὲν ἀνεγείρονται νέα κτήρια κι ἀπὸ τὴν ἄλλη τὰ παλαιότερα δέχονται κτηριακὲς ἐπεμβάσεις⁵. Τὸν 7ο αἰ., παράλληλα μὲ τὶς σλαβικὲς ἐπιδρομές, τὰ παράλια ὑποφέρουν ἀπὸ ἀραβικὲς ἐπιδρομές⁶. Τὸ 783 ἀκολουθεῖ ἡ γνωστὴ ἐκστρατεία τοῦ Σταυρακίου καὶ ὡς τὰ τέλη τοῦ 9ου αἰ. ὀλόκληρη ἡ Πελοπόννησος ἐλέγχεται ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς. Ἀπὸ τὶς ἀρχές ἤδη τοῦ αἰώνα ἔχει συσταθεῖ καὶ τὸ θέμα Πελοποννήσου⁷.

Ἀπὸ τὸν 9ο αἰ. καὶ μετὰ οἱ γνώσεις μας γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Ἀργολίδας πληθαίνουν χάρις στὴν πληροφόρηση τῶν Βίων τοῦ Ἁγίου Πέτρου Ἄργους⁸ καὶ τοῦ Νίκωνος τοῦ Μετανοεῖτε. Ὁ τελευταῖος ἐπισκέπτεται στὰ τέλη τοῦ 10ου αἰ. τὸ Ἄργος, τὸ Ναύπλιο καὶ τὴν Ἐπίδαυρο, πρὶν καταλήξει στὴ Σπάρτη⁹.

Τὸν 12ο αἰ. Ἀραβες πειρατὲς λυμαίνονται τὰ παράλια τοῦ Ναυπλίου, μὲ ἀποτέλεσμα ὁ Λέων ἐπίσκοπος Ἄργους νὰ μεταφέρει τὸ 1143 τὶς μοναχὲς τῆς μονῆς τῆς Ἄρειας σὲ ἄλλη μονὴ ποὺ κτίζει στὸ Μέρμπακα¹⁰. Στὶς ἀρχές τοῦ 12ου αἰ., σύμφωνα μὲ τὴν πληροφορία τοῦ Edrisi, τὸ Ἄργος καὶ τὸ Ναύπλιο

1. Χρονικὸ Μονεμβασίας, σελ. 18 (Dujčev).

2. Χρονικὸ Μονεμβασίας, σελ. 12 (Dujčev).— Β ο η, *Péloponnèse*, σελ. 34.— Φ ο υ - ρ ι ὶ τ η, *Κόρινθος*, σελ. 261.— Κ ρ ε σ τ ε η, *Echtzeit*, σελ. 48 - 50 σημ. 113.— Γ ι α ν - ν ο π ο ὄ λ ο υ, *Pénétration*, σελ. 366 - 367.— Κ ο ρ δ ὶ σ η, *Κόρινθος*, σελ. 73.

3. C h a r a n i s, *Capture*, σελ. 347.— Γ ι α ν ν ο π ο ὄ λ ο υ, *Pénétration*, σελ. 351 - 353, 368. Γιὰ τὶς σλαβικὲς γενικὰ ἐπιδρομές βλ. καὶ Κ ο ρ δ ὶ σ η, *Κόρινθος*, σελ. 69 - 87, ὅπου συγκεντρωμένη ἡ προγενέστερη βιβλιογραφία.

4. Γ ι α ν ν ο π ο ὄ λ ο υ, *Pénétration*, σελ. 341, 369.— Κ ο ρ δ ὶ σ η, *Κόρινθος*, σελ. 81.

5. Β ο η, *Péloponnèse*, σελ. 50.— Ζ α κ υ θ η ν ο ὺ, *Brèche*, σελ. 302.

6. Ζ α κ υ θ η ν ο ὺ, *Brèche*, σελ. 316 - 317. Οἱ ἐπιδρομές αὐτὲς ἐπαναλαμβάνονται καὶ τὸ 10ο αἰ., ὅπως ἀναφέρει ὁ ἐπίσκοπος Ἄργους Πέτρος (Βίος Πέτρου Ἄργους, σελ. 67.— Β ο η, *Péloponnèse*, σελ. 79 - 80).

7. Θεοφάνης, σελ. 456 - 457 (de Boor).— Β ο η, *Péloponnèse*, σελ. 46.

8. Βίος Πέτρου Ἄργους, σελ. 59 - 74 (πρβλ. D a C o s t a - L o u i l l e t *Saints*, σελ. 318 - 325).

9. Βίος Νίκωνος, σελ. 159 - 161 (πρβλ. D a C o s t a - L o u i l l e t, *Saints*, σελ. 346 - 365).

10. Κ ο ρ δ ὶ σ η, *Κόρινθος*, σελ. 93. Βλ. καὶ παρακάτω, σελ. 192-193 λ. Μέρμπακας.

συγκαταλέγονται στις δεκατριές σημαντικότερες πόλεις τῆς Πελοποννήσου¹. Ἡ ἀποδυνάμωση τοῦ κρατικοῦ ἐλέγχου στις τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 12ου αἰ. ἐπιτρέπει στοῦ Σγουρό, τοπικὸ ἄρχοντα τοῦ Ναυπλίου ἀπὸ τὸ 1180, νὰ αὐξήσει τὴ δύναμή του καὶ νὰ αὐτονομηθεῖ ἀπὸ τὴν κεντρικὴ ἐξουσία². Τὸ 1199, ὁ Ἀλέξιος Γ' Ἀγγελος μὲ τὸ γνωστὸ του χρυσόβουλλο χορηγεῖ στοὺς Βενετούς ἄδεια ἐλεύθερης ἐμπορίας σὲ πολλὲς περιοχὲς τῆς αὐτοκρατορίας, ἀνάμεσα στις ὁποῖες μνημονεύονται τὸ Ἄργος καὶ τὸ Νάυπλιο³. Ὁ Λέων Σγουρός, ποὺ διαδέχτηκε τὸν πατέρα του στὴν ἀρχοντία τοῦ Ναυπλίου, κατέλαβε τὸ 1203 τὸ Ἄργος καὶ τὸ 1204 τὴν Κόρινθο. Πολιορκῆσε τὴν Ἀθήνα, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι μὲ ἀρχηγὸ τὸ μητροπολίτη Μιχαὴλ Χωνιάτη πρόβαλαν σθεναρὴ ἀντίσταση, κατέλαβε στὴ συνέχεια τὴ Θήβα καὶ ἔφτασε στὴ Λάρισα. Ἡ κατάλυση, ἔμως, τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ἀπὸ τοὺς σταυροφόρους τὸν ἀνάγκασε νὰ ἀντισταθεῖ πρῶτα στις Θερμοπύλες καὶ μετὰ νὰ ὑποχωρήσει στὴν Πελοπόννησο, ὅπου ὀχυρώθηκε στὸν Ἀκροκόρινθο⁴. Τὰ κάστρα τοῦ Ἄργους, τῆς Κορίνθου καὶ τοῦ Ναυπλίου φαίνεται πὼς ἦταν καλὰ ὀχυρωμένα ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς, γιατί οἱ σταυροφόροι Γουλιέλμος Βιλλεαρδουίνος καὶ Γοδεφρείδος de Champlitte τὰ πολιορκοῦσαν γιὰ πολλὰ χρόνια χωρὶς ἀποτέλεσμα⁵. Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Σγουροῦ, τὸ 1209, ὁ ὁποῖος σύμφωνα μὲ μεταγενέστερη μαρτυρία ἔπεσε ἔφιππος ἀπὸ τὸν Ἀκροκόρινθο, οἱ σταυροφόροι κατέλαβαν τὸ κάστρο καὶ ἓνα χρόνο ἀργότερα, τὸ 1210, τὸ Ἄργος. Ὁ δεσπότης τῆς Ἠπείρου Μιχαὴλ Ἀγγελος, στὸν ὁποῖο ἡ χήρα τοῦ Σγουροῦ εἶχε παραχωρήσει τὰ δικαιώματά της, ἔστειλε τὸν ἀδελφὸ του Θεόδωρο Δούκα Κομνηνὸ νὰ διοικήσει τὴν ἀρχοντία Ναυπλίου, Ἄργους καὶ Κορίνθου, ἀλλὰ ὁ τελευταῖος ἀναγκάστηκε νὰ ἐγκαταλείψει τὸ Ἄργος τὸ 1210⁶. Τὸ 1212, οἱ κάτοικοι τοῦ Ναυπλίου παρέδωσαν τὴν πόλη στοῦ Βιλλεαρδουίνου, ὁ ὁποῖος τὸ φθινόπωρο τοῦ ἴδιου χρόνου παραχώρησε τὸ Ἄργος καὶ τὸ Νάυπλιο μὲ τὴν περιοχὴ τους στὸν Ὄθωνα de la Roche, ὡς ἀναγνώριση γιὰ τὴ συμβολὴ του στὴν προσπάθεια κατάκτησης τῆς Πελοποννήσου⁷.

1. Λ α μ π ρ υ ν ἰ δ ο υ, *Ναυπλία*, σελ. 18.— Β ο η, *Péloponnèse*, σελ. 158 - 159.— A n d r e w s, *Castles*, σελ. 90, 106.

2. Λ α μ π ρ υ ν ἰ δ ο υ, *Ναυπλία*, σελ. 28.— Β ο η, *Péloponnèse*, σελ. 173.

3. ΤΤ, τόμ. Α', σελ. 265, 279.— Β ο η, *Péloponnèse*, σελ. 83 - 84, 100 - 101.— A n d r e w s, *Castles*, σελ. 90, 106.— Κ ο ρ δ ὶ σ η, *Κόρινθος*, σελ. 94.

4. Νικητάς Χωνιάτης, σελ. 605 - 611 (Van Dielen).— Χρονικὸ Μορέως, στ. 1465 - 1474, 1528 - 1532.— Λ α μ π ρ υ ν ἰ δ ο υ, *Ναυπλία*, σελ. 28 - 31.— Ζ ε γ κ ἰ ν η, Ἄργος, σελ. 121.— Β ο η, *Péloponnèse*, σελ. 173 - 174, 204 - 205.— Τ ο ῦ Ἰ δ ἰ ο υ, *Μορέε*, σελ. 55, 58 - 59.— Κ ο ρ δ ὶ σ η, *Κόρινθος*, σελ. 95 - 99.

5. Χρονικὸ Μορέως, στ. 1586 - 1591, 2080 - 2088, 2628 - 2630, 2763 - 2766, 2835.— Λ α μ π ρ υ ν ἰ δ ο υ, *Ναυπλία*, σελ. 32 - 33.

6. Λ α μ π ρ υ ν ἰ δ ο υ, *Ναυπλία*, σελ. 37 - 39.— Β ο η, *Péloponnèse*, σελ. 174.— Κ ο ρ δ ὶ σ η, *Κόρινθος*, σελ. 99.

7. Χρονικὸ Μορέως, στ. 2862 - 2884.— Λ α μ π ρ υ ν ἰ δ ο υ, *Ναυπλία*, σελ. 39 - 43.—

Ἐκκλησιαστικῆ ἄποψη ἢ ἐπισκοπῆ Ἄργους ὑπάγεται, ὅπως καὶ οἱ ἄλλες ἐπισκοπές τῆς Πελοποννήσου, στὴ μητρόπολη Κορίνθου, ἢ ὁποία ὡς τὸν 8ο αἰ. εἶχε διοικητικὴ ἐξάρτηση ἀπὸ τὸν πάπα τῆς Ρώμης. Ἀπὸ τὸν 8ο αἰ. καὶ μετὰ ὑπάγεται πλέον στὸ πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως¹. Ἐπὶ Ἀλεξίου Α΄ Κομνηνοῦ ἀναφέρεται γιὰ πρώτη φορὰ ἐπισκοπῆ Ἄργους καὶ Ναυπλίου μετὰ ἔδρα τὸ Ἄργος². Τὸ 1189, ἐπὶ Ἰσαακίου Γ΄ Ἀγγέλου, ἢ ἐπισκοπῆ Ἄργους καὶ Ναυπλίου ἀποσπᾶται ἀπὸ τὴ μητρόπολη Κορίνθου καὶ προάγεται σὲ μητρόπολη μετὰ πρῶτο μητροπολίτη Ἄργους καὶ Ναυπλίου τὸν Ἰωάννη³. Ἡ μητρόπολη Ἄργους καὶ Ναυπλίου διατηρεῖται ὡς τὸ 1212, ὅποτε ἡ ὀρθόδοξη ἐπισκοπῆ καταργεῖται, γιὰ νὰ ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ τὴ λατινική.

Ζεγκίνης, Ἄργος, σελ. 121.— Βον, *Péloponnèse*, σελ. 174.— Τοῦ Ἰδιοῦ, *Morée*, σελ. 68.— Κορδῶση, *Κόρινθος*, σελ. 95 - 102.

1. Βον, *Péloponnèse*, σελ. 4 - 8, 105.— Πατρινέλης, Ἄργολίδος μητρόπολις, στ. 52.— Κορδῶση, *Κόρινθος*, σελ. 346. Πρῶτος γνωστὸς ἐπίσκοπος Ἄργους τοῦ 5ου αἰ. εἶναι ὁ Γενέθλιος, ποῦ παρευρίσκεται σὲ τοπικὴ σύνοδο τῆς Κωνσταντινούπολης τοῦ 448 (Ζεγκίνης, Ἄργος, σελ. 105.— Κορινδάρης, *Μητρόπολις*, στ. 39.— Πατρινέλης, Ἄργολίδος μητρόπολις, στ. 52). Τὸ 451 ὁ Ὀνήσιμος μετέχει στὴ σύνοδο τῆς Χαλκηδόνος (Honigmann, *Lists*, σελ. 56, ἀρ. 290.— Βον, *Péloponnèse*, σελ. 8.— Κορινδάρης, *Μητρόπολις*, στ. 39). Συνοδικὴ ἐπιστολή, ποῦ ἀποστέλλεται στὸν αὐτοκράτορα Λέοντα Α΄ ἀπὸ τοὺς ἐπισκόπους τῆς ἐπαρχίας Ἀχαΐας, ὑπογράφεται καὶ ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο Ἄργους Θαλῆ (Βον, *Péloponnèse*, σελ. 8 - 9.— Κορινδάρης, *Μητρόπολις*, στ. 39.— Πατρινέλης, Ἄργολίδος μητρόπολις, στ. 52.— Κορδῶση, *Κόρινθος*, σελ. 346). Στὴν ΣΤ΄ Οἰκουμενικὴ σύνοδο τοῦ 680 ἔλαβε μέρος, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε πρὸ πάντων, καὶ ὁ ἐπίσκοπος Ἄργους Ἰωάννης (Γιαννοπούλου, *Pénétration*, σελ. 341, 369.— Κορδῶση, *Κόρινθος*, σελ. 81). Τὸ 879, οἱ ἐπίσκοποι Ἄργους Θεότιμος καὶ Ναυπλίου Ἀνδρέας μετέχουν σὲ σύνοδο τῆς Κωνσταντινούπολης (Παπαοικονόμου, Ἅγιος Πέτρος, σελ. 13.— Ζεγκίνης, Ἄργος, σελ. 105). Στὰ μέσα τοῦ 9ου καὶ ἀρχὴς 10ου αἰ. ἔζησε ὁ ἐπίσκοπος Ἄργους Ἅγιος Πέτρος, ποῦ ἔλαβε μέρος στὴ σύνοδο τοῦ 922 (Grumel, *Regestes*, σελ. 168, ἀρ. 666.— Βον, *Péloponnèse*, σελ. 80.— Da Costa-Louillet, *Saints*, σελ. 324 - 325).

2. Παπαοικονόμου, Ἅγιος Πέτρος, σελ. 14.— Ζεγκίνης, Ἄργος, σελ. 105.

3. Βραχέα Χρονικά, τόμ. Α΄, σελ. 229, ἀρ. 32/6, τόμ. Β΄, σελ. 179 - 180, 581.— Παπαοικονόμου, Ἅγιος Πέτρος, σελ. 14.— Ζεγκίνης, Ἄργος, σελ. 106.— Κορινδάρης, *Μητρόπολις*, στ. 41.— Βον, *Péloponnèse*, σελ. 109 - 110.— Κορδῶση, *Κόρινθος*, σελ. 350.

Ἄλιεῖς (σημ. Πόρτο Χέλι, 85 χλμ. ΝΑ ἀπὸ τὸ Ναύπλιο)

Ἱστορία. Στὴ θέση τῆς ἀρχαίας πόλης Ἄλιεῖς καὶ κυρίως στὸ κεντρικὸ τμήμα τῆς δημιουργήθηκε κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴ ἐποχὴ μικρὸς οἰκισμὸς, ὁ ὁποῖος περιλάμβανε πιθανότατα οἶκημα πλούσιου γαιοκτῆμονα, μὲ κτισμένα κοντὰ τὰ σπίτια τῶν ὑποτακτικῶν, καθὼς καὶ μικρὸ λουτρό. Ἡ ζωὴ τῶν δουλοπαροίκων ἦταν φτωχικὴ, ὅπως φανερώνουν οἱ ταφές τους. Οἱ δραστηριότητές τους δὲν εἶναι γνωστές, πιθανῶς ὅμως εἶχαν σχέση μὲ τὴν παραγωγὴ ἀγγείων (ἀμφορέων) ποὺ βρέθηκαν σὲ μεγάλη ἀφθονία. Ὁ συνοικισμὸς πρέπει νὰ δημιουργήθηκε στὶς ἀρχές τοῦ 5ου αἰ., ἀλλὰ ἡ ἀκμὴ του ἐντοπίζεται στὸ δεῦτερο μισὸ τοῦ 6ου αἰ. Γύρω στὸ 580 μ.Χ. οἱ Ἄλιεῖς ὑποφέρουν ἀπὸ τὶς σλαβικὲς ἐπιδρομές, καὶ μετὰ ἀπὸ μιὰ μικρὴ ἀνάκαμψη, ποὺ κράτησε ὡς τὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 7ου αἰ., ἐγκαταλείπονται ὀριστικὰ ἀπὸ τοὺς κατοίκους τους. Ἡ ὀνομασία τῆς πόλης τὴν περίοδο αὐτὴ δὲν ἔχει διασωθεῖ, γεγονός ποὺ ὀφείλεται μᾶλλον στὴ σύγχυση ποὺ ἐπικρατοῦσε τότε στὴν Πελοπόννησο, ἐξαιτίας τῶν σλαβικῶν ἐπιδρομῶν.

Μηλιαράκη, *Γεωγραφία Ἀργολίδος*, 251 - 253.— Φαράκλα, *Ἐρμιονίς*, 17, 19.— Πασσανίου, *Κορινθιακά*, 278 - 279 σημ. 5.— Rudolph, V, 303 - 305.

Μνημεῖα. Τεκμήρια τῆς ὑπαρξῆς συνοικισμοῦ παλαιοχριστιανικῆς περιόδου στοὺς Ἄλιεῖς ἐντοπίζονται στὴν κάτω πόλη καὶ στὸ λιμάνι, ὅπου ἡ στάθμη τῆς θάλασσας ἀνέβηκε μετὰ τὸ τέλος τῆς βυζαντινῆς περιόδου. Στὴν κάτω πόλη βρέθηκε βυζαντινὸ λουτρό, κτισμένο στὸν κυκλικὸ πύργο τῆς πύλης τῆς Ἐρμιόνης, καθὼς καὶ ἀρχαῖες οἰκίες σὲ δευτέρη χρήση. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ μεγάλη ἀφθονία ἀγγείων, κυρίως ἀμφορέων, κυπέλλων, ἀλλὰ καὶ λύχνων. Εἴκοσι τάφοι μὲ ἐλάχιστα κτερίσματα ἀνακαλύφθηκαν Α καὶ Ν τῆς κεντρικῆς περιοχῆς τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐγκατάστασης. Στὸ λιμάνι βρέθηκαν μεγάλες ποσότητες κεραμικῆς. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κεραμικὴ καὶ τοὺς τάφους, στοὺς Ἄλιεῖς βρέθηκαν καὶ ἐννέα νομίσματα ἀπὸ τὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ ὡς τὸν 7ο αἰ. (νόμισμα τοῦ Φωκᾶ, 605 - 606 μ.Χ.), ποὺ πιστοποιοῦν τὴ διάρκεια ὑπαρξῆς τοῦ οἰκισμοῦ. Τέλος, στὸ λιμανάκι Λορέντζο, ΝΑ ἀπὸ τὸ Πόρτο Χέλι καὶ ἀπέναντι στὶς Σπέτσες, βρέθηκε κλίβανος ποὺ ἦταν σὲ χρῆση στὰ τέλη τῆς ρωμαϊκῆς καὶ στὴ βυζαντινὴ περίοδο.

Daux, BCH 92(1968), 801 - 803.— Jameson, *Porto Cheli*, 325, 328, 335, 337 - 342.— Rudolph, AD 28 (1973), B1 Χρονικά, 161.— Michaud, BCH 97 (1973), 305.— Jameson, AD 29 (1973 - 74), B2 Χρονικά, 262β.— Rudolph, AD 29 (1973 - 74), B2 Χρονικά, 265β.— Michaud, BCH 98 (1974), 610.— Aupert, BCH 99 (1975), 618.— Rudolph, IV, 334.— Τοῦ Ἰδίου, V, 294 - 320.

Οἰκισμὸ τῶν ὑστερῶν ρωμαϊκῶν καὶ πρώιμων βυζαντινῶν χρόνων παρα-

τήρησε ο Jameson στο δρόμο προς το Κρανίδι, σε απόσταση 400 μ. Α από το Πόρτο Χέλι και 100 μ. Α από άρχαϊο, μάλλον, πηγάδι.

Φ α ρ ά κ λ α, 'Ερμονίς, 'Επίμετρο 2, 4.

Στη θέση "Ακρα Μιλανός Β, στο ΒΑ λόφο, επισημάνθηκαν αρκετά βυζαντινά όστρακα και όλιγάριθμα τής κλασικής, έλλημιστικής και ρωμαϊκής εποχής. Στα ΒΔ έντοπίστηκε πιθοειδές λάξευμα (σιρός). 'Υστερορωμαϊκά και βυζαντινά όστρακα συνεχίζουν σε αρκετή έκταση προς ΒΔ.

Φ α ρ ά κ λ α, 'Ερμονίς, 'Επίμετρο 2, 5.

Στη θέση Μετόχι, 3,5 χλμ. Δ. από το Πόρτο Χέλι, έντοπίστηκαν λείψανα κεραμικής ύστερορωμαϊκών και παλαιοχριστιανικών χρόνων, που μαρτυρούν ύπαρξη ζωής από τά τέλη του 3ου ως τόν 7ο αϊ.

R u d o l p h, III, 107.

'Α ν υ φ ι (11 χλμ. ΒΑ από το "Αργος)

Μνημεία. 'Ερειπωμένος ναός, μονόχωρος όρθογώνιος με άψίδα. 'Η τοιχοδομία τών κατωτέρων στρωμάτων παρουσιάζει όμοιότητες με τήν αντίστοιχη τών ναών του 12ου αϊ. (Μέρμπακα κλπ.). Πιθανώς τρουλαίος.

Πληροφορία τής αρχαιολόγου κ. 'Αριστέας Καβαβιά-Σπονδύλη.

"Α ρ γ ο ς (13 χλμ. ΒΔ από το Ναύπλιο)

'Ιστορία. Μια από τις πόλεις του έλληνικού χώρου που παρουσιάζουν συνεχή και άδιάλειπτη παρουσία κατοίκησης από τους άρχαίους χρόνους ως σήμερα. 'Από τά μέσα ήδη του 5ου αϊ. είναι γνωστή ή ύπαρξη επισκοπής "Αργους, που υπάγεται στη μητρόπολη Κορίνθου. Το "Αργος μαρτυρείται στο Συνέκδημο του 'Ιεροκλέους. Στη διάρκεια τών σλαβικών επιδρομών (τέλη 6ου - άρχές 9ου αϊ.) οί κάτοικοι του "Αργους μεταφέρονται στη νήσο 'Ορόβη. Τόν 10ο αϊ. ό Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος συγκαταλέγει τó "Αργος στις σπουδαιότερες πόλεις του θέματος Πελοποννήσου. Σημαντική πόλη έξακολουθεϊ να είναι και στις άρχές του 12ου αϊ., σύμφωνα με τήν πληροφορία που διασώζει ό Edrisi. Στις άρχές του 10ου αϊ. αναπτύσσει δραστηριότητα στο "Αργος ό έπίσκοπος "Αγιος Πέτρος, ένω στα τέλη του ίδιου αιώνα επισκέπτεται τήν πόλη ό Νίκων ό Μετανοείτε. 'Η ύπαρξη επισκοπής "Αργους και Ναυπλίου μαρτυρείται για πρώτη φορά στα τέλη του 11ου αϊ. 'Η επισκοπή προβιβάζεται τó 1189 σε μητρόπολη και άποσπάζεται άπ' αύτην τής Κορίνθου. 'Από τó 1199, οί Βενετοί με

τὸ γνωστὸ χρυσόβουλλο τοῦ Ἀλεξίου Γ' Ἀγγέλου ἀποκοτῶν ἄδεια ἐλεύθερης ἐμπορίας καὶ στὸ Ἄργος. Στις ἀρχές τοῦ 13ου αἰ., τὸ 1203, ὁ τοπικὸς ἄρχοντας τοῦ Ναυπλίου Λέων Σγουρὸς κατέλαβε τὸ Ἄργος, πού δὲν ἄργησε ὅμως νὰ περάσει στὴν κυριαρχία τῶν σταυροφόρων (1209). Τὸ 1212, ὁ Γοδεφρείδος Βιλλεαρδουίνος παραχώρησε τὸ Ἄργος μαζί με τὸ Ναύπλιο στὸν Ὁθωνα de la Roche.

Βίος Νίκωνος, 159 - 161.— Βίος Πέτρου Ἄργους, 59 - 74.— Βραχέα Χρονικά, Α', 227, 229, ἀρ. 32/1, 6, 249, ἀρ. 33/33, Β', 120 - 121, 179 - 180, 581.— Χρονικὸ Μονεμβασίας, 12, 18 (Dujčev).— Χρονικὸ Μορέως, στ. 1522 - 1545, 1585 - 1587, 2085 - 2086, 2630, 2766, 2875 - 2883.— Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, 90, ἀρ. 6 (Pertusi).— Νικήτας Χωνιάτης, Α', 605 - 611 (Van Dieten).— Συνέκδημος Ἱεροκλέους, 647₄ (Honigmann).— ΤΤ, Α', 265, 279.— Ζώσιμος, Ε, 6, 4 (Mendelssohn).— Λαμπρυνίδου, *Ναυπλία*, 18, 28 - 33.— Παπαοικονόμου, Ἅγιος Πέτρος Ἄργους.— Κωνσταντοπούλου, *Μολυβδόβουλλα*, 24 - 25, ἀρ. 81 - 82.— Grumel, *Regestes*, 168, ἀρ. 666.— Ζεγκίνη, Ἄργος.— Bon, *Péloponnèse*, 8 - 9, 14, 83 - 84, 100 - 101, 158 - 159, 173 - 174, 204 - 205.— Davidson, *Minor Objects*, 322, ἀρ. 2741, 325, ἀρ. 2784.— Andrews, *Castles*, 106.— Vollgraff, *Sanctuaire*.— Da Costa-Louillet, *Saints*, 309 - 369.— Δεληγιαννπούλου, Ἐκκλησία Ἄργους.— Laurent, V₁, 427 - 430, ἀρ. 571 - 576.— Orgels, *Invasion*, 271 - 285.— Laurent, V₂, 419, ἀρ. 1586.— Ζακυθηνοῦ, *Brèche*, 301 - 327.— Bon, *Morée*, 55, 58 - 59, 68, 487.— Κυριακοπούλου, Ἅγιος Πέτρος.— Γιαννπούλου, *Pénétration*, 323 - 371.— Κορδῶση, *Κόρυθος*, 95 - 102.

Μνημεῖα. Ἀρχαῖο κάστρο ἐπάνω στὴ Λάρισα τοῦ Ἄργους μετὰ πολλὰς ἐπισκευὰς καὶ προσθήκας ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς καὶ ἀργότερα ἀπὸ τοὺς Φράγκους καὶ Βενετούς.

Buchon, *Grèce*, 384 - 385.— Andrews, *Castles*, 106 - 115.— Dauk, BCH 89 (1965), 896.— Τοῦ Ἰδίου, BCH 90 (1966), 932.— Σφηκοπούλου, *Κάστρα*, 87 - 93.— Bon, *Morée*, 491 - 492, 674 - 676.— Δροσογιάννη, AD 25 (1970), B1 Χρονικά, 207.— Ζία, AD 29 (1973 - 74), B2 Χρονικά, 409.— Παυσανίου, *Κορινθιακά*, 159, 161, 174 σημ. 4.

Ἐρείπια βυζαντινοῦ ναοῦ ἐπισημάνθηκαν μέσα στὸ κάστρο τῆς Λάρισας. Σύμφωνα μετὰ πληροφορία πού σώζεται σὲ ἐπιγραφή, ὁ ναὸς ἀνοικοδομήθηκε τὸ 1175. Στὴ γύρω περιοχὴ ὑπάρχουν πολλὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη.

Vollgraff, BCH 31 (1907), 149.— BCH 52 (1928), 476.— Bon, *Péloponnèse*, 145 σημ. 5.— Vollgraff, *Sanctuaire*, 104.— Bon, *Morée*, 674 - 675.— Παυσανίου, *Κορινθιακά*, 174 σημ. 4.

Ναὸς Παναγίας Κατακεκρυμμένης ἢ τῶν Βράχων, κτισμένος καὶ ἐπισκευασμένος σὲ διάφορες ἐποχές, στὴ ΒΑ πλευρὰ τῆς Λάρισας, στὴ θέση τοῦ ἀρχαίου ναοῦ τῆς Ἀκραιᾶς Ἦρας. Κατὰ τὴν παράδοση ἦταν καθολικὸ γυναικείας μονῆς καὶ χρονολογεῖται τὸν 10ο αἰ. Ὁ ναὸς καταστράφηκε καὶ ἀνοικοδομήθηκε

στήν περίοδο τῆς Βενετοκρατίας γιά νά καταστραφεῖ πάλι ἐπί Τουρκοκρατίας καί νά ξανακτιστεῖ ἀργότερα.

Ζεγκίνη, *Ἄργος*, 178 - 179.— Τσακοπούλου, *Ναοί*, Β', 17 - 30.— Δεληγιαννοπούλου, *Ἐκκλησία Ἄργους*, 94 - 95.— Ἀντωνάκου-Μαύρου, *Ἀργολίδος περιήγησις*, 32, 40.— Τῶν Ἰδιῶν, *Μοναστήρια*, 99 - 106.

Παλαιοχριστιανική βασιλική κτίστηκε τὸν 5ο αἰ. στή ΝΔ πλευρὰ τοῦ λόφου τῆς Ἀσπίδας στή θέση, ὅπου κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἦταν ὁ ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνα Πυθαέα. Πιθανότατα τρίκλιτη, εἶχε ἀψίδα καί νάρθηκα μὲ πρότυλο. Πρὸς Β καί σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴ βασιλικὴ ἐντοπίστηκε βαπτιστήριον τοῦ 5ου αἰ. ποῦ στεγαζόταν μὲ χαμηλὸ κτιστὸ ἡμισφαιρικὸ τροῦλο. Τάφος βυζαντινῶν χρόνων μέσα στὸ βαπτιστήριον μαρτυρεῖ ὅτι δὲν λειτουργοῦσε στοὺς μεταγενέστερους χρόνους. Ἀργότερα, ἡ βασιλικὴ καταστράφηκε καί στὰ εἰρηπιακά της κτίστηκε, τὸν 6ο αἰ., μεγαλύτερη βασιλικὴ (=βασιλικὴ Β· ἀντίθετα, ὁ Vollgraff πιστεύει ὅτι ἡ βασιλικὴ Α καταστράφηκε στὰ τέλη τοῦ 6ου αἰ. καί ἡ βασιλικὴ Β κτίστηκε τὸν 10ο αἰ.). Ἡ βασιλικὴ Β ἦταν τρίκλιτη μὲ πεντάπλευρη ἐξωτερικὰ ἀψίδα καί νάρθηκα. Σώθηκε τὸ σύνθρονον καί στὸ δάπεδον τοῦ βήματος βρέθηκαν νομίσματα τοῦ Τσιμισκῆ. Προσκτίσματα καί κυκλικὸ βαπτιστήριον ὑπάρχουν στή Β πλευρὰ τοῦ ναοῦ. Σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴ βασιλικὴ ἐντοπίστηκαν τάφοι τοῦ 5ου αἰ. Σ' ἓναν ἀπὸ αὐτούς, τὸν πιὸ ἀπομακρυσμένο, βρέθηκαν νομίσματα τοῦ 6ου καί τοῦ 10ου αἰ. Ἡ ὑπαρξὴ νομισμάτων ὑποδηλώνει ὅτι ἡ βασιλικὴ ὑπῆρχε ὡς τὰ τέλη τοῦ 10ου αἰ.

Vollgraff, BCH 31 (1907), 161.— Τῶν Ἰδιῶν, *Sanctuaire*, 10, 85 - 105.— Βον, *Morée*, 491 - 492.— Βολανάκη, *Βαπτιστήρια*, 58 - 60.— Παυσανίου, *Κορινθιακά*, 175 εἰκ. 174 - 176, 177, 178.

Τὸ μόνο ἀκέραια σωζόμενο μνημεῖον βυζαντινῆς ἐποχῆς στὸ Ἄργος εἶναι ὁ ναὸς τῆς Παναγίας τοῦ νεκροταφείου. Κατὰ τὴν παράδοση στὸ ναὸ αὐτὸ ἐνταφιάστηκε ὁ Ἅγιος Πέτρος τοῦ Ἄργους. Οἱ κάτοικοι τοῦ Ναυπλίου διεκδίκησαν τὴ σορὸ τοῦ Ἁγ. Πέτρου χωρὶς ἀποτέλεσμα. Τὸ 1421, ὅμως, ὁ λατίνος ἐπίσκοπος Secundo Nani μετέφερε τὸ λείψανον τοῦ Ἁγίου στὸ Νάυπλιο. Ὁ ναὸς τῆς Παναγίας εἶναι τρίκλιτη βασιλικὴ μὲ τρεῖς ἀψίδες καί τροῦλο, θεμελιωμένη ἐπάνω σὲ ἀρχαία κρηπίδα. Ἀρχιτεκτονικὰ ὁ ναὸς συγγενεῖ μὲ τοὺς ἄλλους ναοὺς τῆς Ἀργολίδας (Χώνικα, Μέρμπακα κ.ἄ.). Στὴν τοιχοδομία χρησιμοποιήθηκε ἀρχαῖο ὕλικον ἀπὸ τὰ γειτονικὰ ἀρχαῖα εἰρηπιακά. Στὴ Β πλευρὰ εἶναι ἐντοιχισμένη ἐπιτύμβια στήλη. Ὁ ναὸς χρονολογεῖται στὶς ἀρχὲς τοῦ 12ου αἰ., δηλ. μεταξὺ τῶν χρονολογιῶν ποῦ κτίστηκαν ὁ Ἅγιος Ἰωάννης τοῦ Λιγουριῶ καί ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου τοῦ Χώνικα. Τὸ 1699 ὁ ναὸς ἐπισκευάστηκε, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ἐπιγραφὴ ἐντοιχισμένη στή Δ πλευρὰ τοῦ ναοῦ, καί ἴσως τότε τοποθετήθηκε ὁ τροῦλος καί τὸ σύστημα τῶν θόλων. Κοντὰ στὸ ναὸ βρέθηκε, ἐπίσης, ἐπιτύμβια ἐπιγραφὴ.

Βίος Πέτρου Ἄργου, 71 - 72.— Βραχέα Χρονικά, Α', 235, ἀρ. 32/36, Β', 412.— Ζεγκίνη, Ἄργος, 179.— Τσακοπούλου, Ναοί, Β', 7 - 16.— Da Costa-Louillet, *Saints*, 324.— Ἀντωνάκτου-Μαύρου, Ἄργολίδος περιήγησις, 32.— D. Feissel, *Une nouvelle épitaphe d'Argos*, BCH 101 (1977), 224 - 226.— Hadjiminaglou, *Théotokos*, 493 - 499.

Οἱ ἀνασκαφές πού πραγματοποιοῦνται στὸ χῶρο τῆς κυρίως πόλης τοῦ Ἄργου φέρνουν στὸ φῶς ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα πού πιστοποιοῦν τὴν ἀδιάκοπη χρῆση τῆς περιοχῆς ἀπὸ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους ὡς σήμερα. Τὰ εὐρήματα τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς στὸ Ἄργος ἐντοπίζονται συγκεντρωμένα σὲ ὀρισμένα σημεῖα τῆς πόλης, ὅπως στὸ χῶρο τοῦ ἀρχαίου Θεάτρου, τῆς ἀγορᾶς καὶ τῶν ρωμαϊκῶν θερμῶν, ἀλλὰ καὶ σὲ οἰκόπεδα, κυρίως στὶς ὁδοὺς Ἀτρέως, Γούναρη Δαναοῦ, Θεάτρου, Τριπλόεως κ.ἄ. Χρονολογοῦνται ἀπὸ τὴν παλαιοχριστιανικὴ περίοδο ὡς τὴ φραγκικὴ κατάκτηση καὶ εἶναι θεμέλια καὶ τοῖχοι κτηρίων, ψηφιδωτὰ δάπεδα, ὁδοί, δεξαμενές, φρέατα, τάφοι, λάκκοι κ.ἄ. Τὰ κινητὰ εὐρήματα εἶναι κυρίως κεραμικὴ, νομίσματα, ἐπιγραφές, ἀρχιτεκτονικὰ μέλη κ.ἄ.

Vollgraff, BCH 28 (1904), 420 - 421.— Τοῦ Ἰδίου, BCH 31 (1907), 184.— Βέη, IRAIK 14 (1909), 124 - 126.— Μιτσοῦ, ΔΧΑΕ Γ' 3 (1938), 97 - 98.— Vollgraff, BCH 68 - 69 (1942 - 43), 402 - 403.— École Française d'Athènes, BCH 77 (1953), 211.— Bingen, BCH 79 (1955), 314, 317, 320, 329 - 331.— Courbin, BCH 81 (1957), 669, 673.— Ginouvès, BCH 81 (1957), 216.— Roux, BCH 81 (1957), 661 - 663.— Dauk, BCH 83 (1959), 615, 755 - 758, 764 - 768.— Βερδέλη, ΑΔ 17 (1961 - 62), Β' Χρονικά, 57.— Dauk, BCH 86 (1962), 719.— Πρωτονοταρίου-Δεϊλάκη, ΑΔ 20 (1965), Β1 Χρονικά, 157 - 158.— Βονον, Lampes.— Garland, ΑΔ 21 (1966), Β1 Χρονικά, 147.— Χαριτωνίδη, ΑΔ 21 (1966), Β1 Χρονικά, 130.— Dauk, BCH 91 (1967), 802 - 810, 814, 841.— École Française d'Athènes, ΑΔ 22 (1967), Β1 Χρονικά, 192 - 194.— Παπαχριστοδούλου, ΑΔ 22 (1967), Β1 Χρονικά, 174 - 176.— Dauk, BCH 92 (1968), 1003 - 1010, 1021 - 1024, 1039 - 1040.— Τοῦ Ἰδίου, BCH 93 (1969), 967 - 986, 1009 - 1013, 1024.— École Française d'Athènes, ΑΔ 24 (1969), Β1 Χρονικά, 122 - 124.— Bommelaer-Grandjean-Maffre, BCH 94 (1970), 772 - 788.— Πρωτονοταρίου-Δεϊλάκη, ΑΔ 25 (1970), Β1 Χρονικά, 154.— Bommelaer-Grandjean, BCH 95 (1971), 740, 744 - 745.— Croissant, BCH 95 (1971), 769 - 770.— Πρωτονοταρίου-Δεϊλάκη, ΑΔ 26 (1971), Β1 Χρονικά, 74 - 76, 78.— Croissant, BCH 96 (1972), 886.— Κριτζᾶ, ΑΔ 27 (1972), Β1 Χρονικά, 207 - 212.— Aupert, BCH 97 (1973), 490 - 500.— Croissant, BCH 97 (1973), 479.— Δεϊλάκη, ΑΔ 28 (1973), Β1 Χρονικά, 105, 109, 112 - 113, 115 - 117, 122.— Κριτζᾶ, ΑΔ 28 (1973), Β1 Χρονικά, 122 - 129, 134.— École Française d'Athènes, ΑΔ 28 (1973), Β1 Χρονικά, 154 - 155.— Δεϊλάκη, ΑΔ 29 (1973 - 74), Β2 Χρονικά, 210.— École Française d'Athènes, ΑΔ 29 (1973 - 74), Β2 Χρονικά, 259 - 261.— Κριτζᾶ, ΑΔ 29 (1973 - 74), Β2 Χρονικά, 212 - 222, 227 - 230.— Aupert, BCH 98 (1974), 764 - 782.— Croissant, BCH 98 (1974), 763.— Aupert, BCH 99 (1975), 699 - 703.— Piérart-Thalman, BCH 99 (1975), 703 - 705.— Aupert, BCH 100 (1976), 747 - 750.— Feissel-Marchetti-Piérart-Thalman, BCH 100 (1976), 753.— Aupert, BCH 101 (1977), 669 - 671.— Feissel, BCH 101 (1977), 680 - 682.— Marchetti, BCH 101 (1977), 675 - 677.—

Aupert, BCH 102(1978), 773.— Piérart-Thalman, BCH 102 (1978), 777.— Touchais, BCH 102 (1978), 661.— Aupert, BCH 103 (1979), 617.— Touchais, BCH 103 (1979), 555.— Aupert, BCH 104 (1980), 691 - 692.— Τοῦ Ἰδιοῦ, *Céramique*, 373 - 394.— Τοῦ Ἰδιοῦ, *Objets*, 395 - 457.— Piérart-Thalman, *Céramique*, 459 - 482.— Touchais, BCH 104 (1980), 596, 599.— Aupert, BCH 105(1981), 899 - 902.— Baurain-Empereur, BCH 105 (1981), 906 - 912.— Piérart, BCH 105 (1981), 904.— Touchais, BCH 105 (1981), 787.

Στὴ σύγχρονη πόλη ἐντοπίστηκαν κατὰ τὶς ἀνασκαφές, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ μεμονωμένα ἢ κατάσπαρτα ἀντικείμενα ποὺ μνημονεύτηκαν ἤδη παραπάνω, καὶ τὰ ἀκόλουθα εὐρήματα: α) Μεγάλο ἀψιδωτὸ κτήριο, προφανῶς παλαιοχριστιανικῶν χρόνων, τὸ ὁποῖο ἀργότερα χρησιμοποιήθηκε ὡς νεκροταφεῖο (στὴν πάροδο Δ. Γούναρη: οἰκόπεδο Κουτρομπῆ, ὅχι μακριὰ ἀπὸ τοὺς πρόποδες τῆς Λάρισας). Ἡ ἀψίδα εἶχε ψηφιδωτὸ δάπεδο, ἓνα ἀπὸ τὰ ὠραῖα ψηφιδωτὰ τῆς σχολῆς τοῦ Ἄργους.

Δεῦλ ἀ κ η, ΑΔ 28 (1973), Β1 Χρονικά, 105.— Touchais, BCH 102 (1978), 664. Πρβλ. Gunilla Åkerstrom-Hougen, *The Calendar and Hunting Mosaics of the Villa of the Falconer in Argos*, Στοχόβλη 1974.

β) Κτηριακὸ συγκρότημα ποὺ χρονολογεῖται στὸν 5ο ἢ 6ο αἰ. μὲ ἀψιδωτὴ κατασκευὴ στὸ Δ τμήμα καὶ τοιχογραφημένα κονιάματα στοὺς τοίχους τῶν διαμερισμάτων (στὴν πάροδο Δ. Γούναρη: στὸ οἰκόπεδο Δ. καὶ Χρ. Ἐθανασόπουλου, ἀκριβῶς ἀπέναντι ἀπὸ τὸ οἰκόπεδο Κουτρομπῆ). Ἀψιδωτὸ δάπεδο βρέθηκε ἐκεῖ κοντά. Στὸ κτήριο ἐγιναν πολλὲς μετασκευές, φαίνεται ὅμως ὅτι ἐξακολούθησε νὰ εἶναι σὲ χρῆση τουλάχιστον ὡς τὸν 7ο αἰ. Ἐντονη χρῆση τοῦ χώρου διαπιστώθηκε καὶ κατὰ τὸν 11ο - 12ο αἰ.

Κ ρ ι τ ζ ἄ, ΑΔ 28 (1973), Β1 Χρονικά, 129 - 132.— Touchais, BCH 102 (1978), 664.

γ) Βιοτεχνική, ἴσως, ἐγκατάσταση τῶν μέσων βυζαντινῶν χρόνων μὲ τρεῖς φρεατοειδεῖς δεξαμενές σὲ τάφρο ποὺ ἀνοίχτηκε γιὰ θεμελίωση κτηρίου (στὴν ὁδὸ Δαναοῦ: οἰκόπεδο Η. Παπανικολάου).

Κ ρ ι τ ζ ἄ, ΑΔ 27 (1972), Β1 Χρονικά, 194.

δ) Ἰδιωτικὴ οἰκία παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς, 5ου αἰ., κτισμένη ἐπάνω σὲ ἀρχαιότερα στρώματα (στὴν πάροδο Δαναοῦ: οἰκόπεδο Χρ. Κωτσαντῆ ἢ Κωτσιαντῆ). Στὸν ἴδιο χώρο βρέθηκαν ἀγγεῖα παλαιοχριστιανικῶν χρόνων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ πινάκιο μὲ ἐγχάρακτο σταυρό. Βρέθηκε, ἐπίσης, βυζαντινὸς λάκιμος, ποὺ κατάστρεψε μέρος κτίσματος τῶν ὑστέρων κλασικῶν - πρώιμων ἐλληνιστικῶν χρόνων.

Κ ρ ι τ ζ ἄ, ΑΔ 29 (1973 - 74), Β2 Χρονικά, 222 - 226.

ε) Νεκροταφείο παλαιοχριστιανικῶν χρόνων (στὴν πάροδο Δαναοῦ: οἰκόπεδο Π. Λυμπέρη). Ἐντοπίστηκαν κτιστοὶ τάφοι 5ου - 6ου αἰ. καὶ κεραμοσκεπεῖς, πιθανότατα νεώτεροι (βυζαντινοί). Κοντὰ στοὺς τάφους βρέθηκε λάκκος μὲ λύχνους 4ου - 5ου καὶ κυρίως 6ου αἰ. (βορειοαφρικανικοῦ τύπου). Τμῆμα σχετικὰ μεγάλης ἡμικυκλικῆς ἀψίδας ἐπισημάνθηκε στὸν ἴδιο χῶρο. Πρόκειται, πιθανότατα, γιὰ βασιλική σύγχρονη ἢ λίγο μεταγενέστερη ἀπὸ τοὺς κτιστοὺς τάφους (6ου αἰ.). Πολλοὶ τάφοι βρίσκονταν μέσα καὶ ἔξω ἀπὸ τὴν ἀψίδα. Στὸν ὑπόλοιπο χῶρο τοῦ οἰκοπέδου ἀνακαλύφθηκαν τμήματα τοίχων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ ἀνώτερα ἀνήκουν στοὺς μέσους βυζαντινοὺς χρόνους, ἐνῶ τὰ κατώτερα στὸν 6ο αἰ. Ἐνας ἀπὸ τοὺς τάφους ἔφερε ἐπίστρωση μὲ ἔγχρωμα κονιάματα. Κριτζᾶ, ΑΔ 29 (1973 - 74), Β2 Χρονικά, 219 - 220.— Touchais, BCH 104 (1980), 599.

στ) Ἐρείπια μικροῦ δίκωγγο, κοιμητηριακοῦ χαρακτήρα, μὲ τετράγωνη κάτοψη καὶ ἀνισες τὶς δύο κόγχες (στὴν πάροδο Θεάτρου: οἰκόπεδο Κ. Λιάπη). Μέσα καὶ γύρω ἀπὸ τὸ κτίσμα ἐντοπίστηκαν δώδεκα τάφοι χριστιανικῶν χρόνων. Ὁ τύπος, ἡ οἰκοδομικὴ τεχνικὴ καὶ τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα (κεραμικὴ, ταφῆς) πείθουν ὅτι τὸ δίκωγγο ἦταν οἰκογενειακὸ εὐκτήριο μὲ συνεχῆ, μάλιστα, χρῆση ἀπὸ τὸν 6ο ὠς τὶς ἀρχὲς τοῦ 13ου αἰ.

Πληροφορία τῆς ἀρχαιολόγου δ. Ἀφέντρας Μουτζᾶλη, ἡ ὁποία ἀνακοίνωσε τὸ εὔρημα στὸ Β' Συνέδριο Ἑλλήνων Ἀρχαιολόγων (1980).

ζ) Παλαιοχριστιανικὸ κοιμητήριον μὲ δεκαεννέα τάφους, μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποῖους ἀνήκουν σὲ ταφικὰ κτήρια (στὴ συμβολὴ τῶν ὁδῶν Κορίνθου καὶ Ζαΐμη: οἰκόπεδο Π. Δ. Παναγόπουλου). Βρέθηκαν καὶ ἐπιτύμβιες ἐπιγραφές.

Κριτζᾶ, ΑΔ 27 (1972), Β1 Χρονικά, 205-207.— Touchais, BCH 101 (1977), 547.

Ἰ) Ἀλίκια. Τρίκλιτη παλαιοχριστιανικὴ βασιλική, τῶν ἀρχῶν τοῦ 6ου αἰ., μὲ ἡμικυκλικὴ ἀψίδα καὶ νάρθηκα πρὸς Δ ἐντοπίστηκε στὴ θέση Στρογγυλὴ τῆς περιοχῆς Ἀλίκιας, 800 μ. περίπου Α ἀπὸ τὴ Β ἄκρη τοῦ λόφου τῆς Ἀσπίδας (στοὺς ἀγροὺς Γ. Ντούλια καὶ Δ. Μπουλούκου). Προσκτίσματα Β ἀπὸ τὴ βασιλικὴ πιθανότατα χρησίμευαν ὡς διακονικὸ καὶ βαπτιστήριον. Μικρὴ τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική, κτίστηκε, ἀργότερα, μέσα στὸ βῆμα τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς. Νόμισμα τοῦ Μανουὴλ Α' Κομνηνοῦ, ποὺ βρέθηκε στὸ χῶρο τῆς ἀψίδας καὶ τῶν δύο ναῶν, χρονολογεῖ τὸ δεύτερον ναὸ στὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 12ου αἰ. Βρέθηκαν, ἐπίσης, σπάρραγμα παλαιοχριστιανικῆς ἐπιγραφῆς καὶ ὄστρακα ἀγγείων βυζαντινῶν χρόνων. Ἡ περιοχὴ τῆς βασιλικῆς χρησιμοποιήθηκε, σὲ μεταγενέστερους χρόνους, ὡς νεκροταφεῖο.

Daux, BCH 83 (1959), 616.— Πάλλα, ΑΔ 16 (1960), Χρονικά, 95 - 100.— Καραμεισίνη - Οἰκονομίδου, ΑΔ 22 (1967), Β1 Χρονικά, 9.— Πάλλα, *Monuments*, 177 - 178, ἀρ. 85Α.

Παληόपुरγα. Κτήριο με ημικυκλική άψίδα και ψηφιδωτά δάπεδα δύο η τριών εποχών βρέθηκε στη θέση Παληόपुरγα, έναμισο χιλιόμετρο από το αρχαίο θέατρο του Άργους (στο κτήμα Δ. Σταθόπουλου). Δεν είναι γνωστή ή λειτουργία του κτηρίου. Πιθανότατα ήταν βασιλική.

Πρωτονοταρίου - Δεϊλάκη, ΑΔ 19 (1964), Β1 Χρονικά, 126 - 127.— Κοουνοπιώτου, ΑΔ 24 (1969), Β1 Χρονικά, 164 - 165.— Της Ίδίας, ΑΔ 25 (1970), Β1 Χρονικά, 208 - 209.— Sordini, *Mosaïques*, 703 - 704, άρ. 5.— Παλλά, *Monuments*, 178, άρ. 85B.— Spirio, *Corpus*, 122 - 127.

Άρεια (3 χλμ. Α από το Ναύπλιο)

Ίστορία. Η Άγία Μονή, γυναικειό μοναστήρι, ιδρύθηκε από τον επίσκοπο Άργους Λέοντα το 1143. Σύντομα, όμως, ο Λέων όπως αναφέρει στο «Υπόμνημά» του το 1144 και στο «Τυπικό» της μονής, αναγκάστηκε εξαιτίας των πειρατικών επιδρομών να μεταφέρει τις μοναχές σε άλλη μονή που έκτισε ειδικά για το λόγο αυτό στην περιοχή «του Βούζη» (στο σημερινό χωριό Μέρμπακας). Στη μονή της Άρειας εγκαταστάθηκαν τότε μοναχοί. Αναθηματική επιγραφή του 1149, έντοιχισμένη στο καθολικό της Άγίας Μονής, φανερώνει είτε την αποπεράτωση του ναού το 1149, είτε την πρόθεση ν' αποθανατιστεί, τότε, η πράξη της ανέγερσης του μοναστηριού. Η μονή ήταν γνωστή ως Μονή Άρειας ή Νέα Μονή το 12ο αι. και ως Άγία Μονή το 17ο αι. Ήταν σε συνεχή λειτουργία ως την περίοδο της δεύτερης Τουρκοκρατίας, όποτε έρημώθηκε, λεηλατήθηκε και πυρπολήθηκε. Ξανάρχισε να λειτουργεί ως γυναικεία μονή από το 1875.

Μουστοξύδου, *Υπόμνημα*, 279 - 287.— ΜΜ, 5, 178 - 190.— Βραχέα Χρονικά, Α', 228, άρ. 32/β, Β', 168 - 169.— Αμπρυνίδου, *Ναυπλία*, 21 - 25.— Δεληγιαννοπούλου, *Εκκλησία Άργους*, Β', 35 - 50.— Χώρα, *Άγία Μονή*.

Μνημεία. Το καθολικό της μονής, αφιερωμένο στην Παναγία και από το 1875 (μετά την ανασύσταση της μονής) στη Ζωοδόχο Πηγή, είναι το μόνο κτίσμα του 12ου αι. που σώζεται. Τα υπόλοιπα κτίσματα της μονής είναι μεταγενέστερα, κτισμένα επάνω στα παλαιά. Ο ναός, σταυροειδής έγγεγραμμένος του τύπου του σύνθετου τετρακίονιου με όκταγωνικό τρούλο και τρεις άψίδες, είναι κτισμένος επάνω σε ύψηλή κρηπίδα, που πιθανώς άνήκε σε αρχαίο ναό. Έχει νάρθηκα και έξωνάρθηκα και προστώα στις πλάγιες πύλες και στη Δ είσοδο, όπου έχει προστεθεί μεταγενέστερα κωδωνοστάσιο. Η έξωτερική κατασκευή είναι κατά τον πλινθοπερίκλειστο τύπο με επιμελημένη τοιχοδομία και κεραμική διακόσμηση. Στη Β και στη Ν έξωτερική πλευρά είναι έντοιχισμένοι δύο μεγάλοι μαρμαρίνοι σταυροί. Τα κιονόκρανα των κιόνων του

ναοῦ ἀνῆκαν σὲ ἀρχαῖο οἰκοδόμημα καὶ εἶναι ἀνόμοια. Στους κίονες ὑπάρχουν χαραγμένες ἐνθυμήσεις τοῦ 17ου - 18ου αἰ. Στὴ Δ ἐξωτερικὴ πλευρὰ τοῦ ναοῦ εἶναι ἐντοιχισμένη ἡ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή τοῦ 1149, ἐνῶ στὸ Β ἐσωτερικὸ τοῦχο νεώτερη ἐπιγραφή τοῦ 1857. Σώζονται ἐλάχιστα ἔχνη τοιχογραφιῶν.

Ζησίου, *Ἀρχαίότητες*, 521 - 523.— Τοῦ Ἰδιοῦ, *Σύμμικτα*, 77 - 82.— Λαμπρο-
νίδου, *Ναυπλία*, 21 - 25.— Struck, *Kirchen*, 210 - 217, 228 - 233.— Megaw,
Chronology, 94, 97, 102, 108, 129.— Σωτηρίου, *Ἀρχαιολογία*, 416 - 418.— Σάββα,
Églises, 375, 559 - 565.— Χώρα, *Ἁγία Μονή*, 73 - 89.— Ἀντωνάκτου-
Μαύρου, *Μοναστήρια*, 12 - 22.— Κοκκίνη, *Μοναστήρια*, 87 - 88.

Ἁσίνη (8 χλμ. ΝΑ ἀπὸ τὸ Ναύπλιο)

Μνημεῖα. Στὰ μεσαιωνικὰ χρόνια ἡ θέση τῆς προϊστορικῆς ἀκρόπολης θεω-
ρήθηκε σημαντικὴ καὶ τὸ ὄχυρό τοῦ λόφου ἀνοικοδομήθηκε. Τὰ τεῖχη καὶ οἱ
πύργοι ποὺ σώζονται σήμερα διατηροῦν καὶ τίς μεσαιωνικὲς ἐπισκευές. Σώ-
ζεται καὶ ἓνα ἐκκλησάκι.

Μηλιαράκη, *Γεωγραφία Ἀργολίδος*, 92 - 93.— Παυσανίου, *Κορινθιακά*, 280,
282, 284 - 285 σημ. 1.

Δαλαμανάρα (4 χλμ. ΝΑ ἀπὸ τὸ Ἄργος)

Μνημεῖα. Στὴν πεδιάδα τῆς Δαλαμανάρας ὑπῆρχαν πιθανῶς μικροὶ συνοι-
κισμοὶ κατὰ τὴ ρωμαϊκὴ καὶ τὴ βυζαντινὴ περίοδο, ὅπως φαίνεται ἀπὸ ἐρείπια
οἰκισμῶν κοντὰ στὸ νεκροταφεῖο τοῦ χωριοῦ. Λίγο πρὶο κάτω, καὶ ὡς τὸ ἐκ-
κλησάκι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ὑπάρχει λόφος, ὅπου βρέθηκαν θραύσματα ἀγ-
γείων ρωμαϊκῆς καὶ βυζαντινῆς ἐποχῆς.

Α. Σ. Ἀρβανιτοπούλου, *Ἐρευναι ἐν Ἀργολίδι κατὰ τὸ ἔτος 1916*, ΠΑΕ
1916, 72 - 99.

Δίδυμα (πρ. Δίδυμοι, 65 χλμ. ΝΑ ἀπὸ τὸ Ναύπλιο)

Μνημεῖα. Διαλυμένη μονὴ Ἁγίου Δημητρίου «Αὐγοῦ» (ἡ μονὴ τῶν Βρά-
χων), τρεῖς ὄρες ἔξω ἀπὸ τὸ χωριὸ Δίδυμα, ἐπάνω στὸ ὄρος Αὐγὸ. Λειψάνα
ἀρχαίων καὶ μεσαιωνικῶν ναυδρίων στὸ Β τοῦ Αὐγοῦ ὄροπέδιο τῆς Τραχείας,
καθὼς καὶ στὴ Δ του πεδιάδα τῶν Ἰρίων, μαρτυροῦν ὅτι ἡ περιοχὴ ἦταν ση-
μαντικὴ καὶ κατὰ τὴν ἀρχαία καὶ κατὰ τὴ μεσαιωνικὴ ἐποχὴ. Τὸ καθολικὸ
τῆς μονῆς, τοῦ 11ου αἰ., εἶναι λαξεμένο ἐπάνω στους βράχους τῆς Β πλευρᾶς
τοῦ βουνοῦ καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ δυσυπόστατο ναό. Ὁ μεγαλύτερος ναῖσκος

είναι τετράγωνος και στεγάζεται με μεγάλο βυζαντινό σταυροθόλιο· οί τοιχογραφίες είναι σύγχρονες με την κτίση του. Το ιερό του σχηματίζεται τρίκογχο με πρόθεση και διακονικό. Ὁ πρὸς Β μικρότερος ναῖσκος καλύπτεται με ἐγκάρσια καμάρα και ὁ ἐμπρὸς ἀπὸ τὴν εἴσοδο χῶρος με ὀκταγωνικό τρουλίσκο. Στὸ ιερὸ σώζονται μεταγενέστερες τοιχογραφίες τοῦ 17ου αἰ. Βρέθηκε τμήμα θωρακίου τοῦ ἀρχικοῦ μαρμάρινου τέμπλου. Πρὸς Α ὑπάρχει διμερὲς σπήλαιο, ἀφιερωμένο στὴ Μεταμόρφωση τοῦ Σωτήρος, με τοιχογραφίες τοῦ 11ου αἰ. Ἀργότερα, τὸ σπήλαιο χρησιμοποιήθηκε ὡς ὀστεοθήκη τῶν μοναχῶν. Εἶναι προφανὲς ὅτι πρὶν ἀπὸ τὴν ἰδρυση τῆς μονῆς ὑπῆρχαν ἀσκητήρια στὰ σπήλαια αὐτὰ τῶν βράχων τοῦ Αὐγοῦ, τὰ ὅποια τὸν 11ο αἰ. σχημάτισαν τὴ μονή. Ἐπιγραφή τοῦ 18ου αἰ. μαρτυρεῖ ὅτι ἡ μονὴ λειτουργοῦσε ὡς τὴν Ἐπανάσταση, ὁπότε καταστράφηκε ἀπὸ πυρκαϊά.

Μηλιάρακη, *Γεωγραφία Ἀργολίδος*, 76.— Σωτηρίου, *Μονὴ Αὐγοῦ*, 457 - 464.— Τ. Α. Γριτσοπούλου, *Ἀβγοῦ Μονή*, ΘΠΕ 1 (1962), στ. 34 - 35.— Ἀντωνιάκου - Μάρου, *Ἀργολίδος περιήγησις*, 119 - 120.— Τῶν Ἰδιῶν, *Μοναστήρια*, 76 - 81.— Κοκκίνη, *Μοναστήρια*, 88.

Ἐπίδαυρος Ἄνω (συνοικισμὸς τῆς Παλαιᾶς Ἐπιδαύρου)

Μνημεῖα. Παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ ἐντοπίστηκε ΒΑ ἀπὸ τὸν οἰκισμὸ σὲ χῶρος, ὅπου ἀνάμεσα σὲ ἐρείπια και ἀρχιτεκτονικὰ μέλη λατρευόταν ἡ Παναγία. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τῆς βασιλικῆς εἶναι ὀρατὸς και τοῖχος Β - Ν κατεύθυνσης.

Χαριτωνίδη, *ΑΔ* 21 (1966), Β1 Χρονικά, 131.— Παλλά, *Monuments*, 180, ἀρ. 87B.

Θέση Ἁγία Παρασκευή. Στὰ θεμέλια τῆς παλαιᾶς ἐκκλησίας τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς, ποὺ καταδαφίστηκε, διαπιστώθηκε ἡ ὑπαρξὴ παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς. Ὁ γύρω χῶρος εἶναι γεμάτος ἀπὸ μεγάλους κατεργασμένους κυβόλιθους και τεμάχια ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν.

Πρωτονοταρίου - Δεϊλάκη, *ΑΔ* 25 (1970), Β1 Χρονικά, 157.

Ἐπίδαυρος Ἀρχαία (5 χλμ. ΝΑ ἀπὸ τὸ Λιγουριὸ)

Ἱστορία. Στὸ χῶρος τοῦ Ἱεροῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ στὴν ἀρχαία Ἐπίδαυρο οἱ ἀρχαῖοι ναοὶ δὲν μετατράπηκαν σὲ χριστιανικούς. Ἀντίθετα κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴ περίοδο οἱ χριστιανοὶ ἔκτισαν ἐκεῖ δικές τους ἐκκλησίες. Στὸν ἴδιο χῶρος βρέθηκαν πολλὰ νομίσματα τοῦ Ἰουστινιανοῦ και τῶν διαδόχων του.

Μηλιάρακη, *Γεωγραφία Ἀργολίδος*, 85, 87 - 88.— Καβαδία, *Ἱερὸν Ἀσκληπιοῦ*, 23, 171 - 172.— Γεμαλιίδου, *Ἐκκλησιαὶ Ἐπιδαύρου*, 406 (πρβλ. Κορδῶση, *Κόρινθος*, 66 σημ. 41).

Μνημεία. Μεγάλη πεντάκλιτη παλαιοχριστιανική βασιλική με άψίδα, έγκάρσιο κλίτος, νάρθηκα, αίθριο με πρόπυλο και πύργους, διαμερίσματα κατηχουμένων στη Β πλευρά και βαπτιστήριο με κτιστή κολυμβήθρα στη ΒΔ πλευρά της, ανακαλύφθηκε Α από τὰ προπύλαια του Ίεροῦ του Ἀσκληπιού. Ψηφιδωτά δάπεδα που καλύπτουν τὸ μεσαῖο κλίτος, τὸ νάρθηκα με τὶς πτέρυγές του και τὸ βαπτιστήριο, χρονολογούν τὴ βασιλική στὰ τέλη μᾶλλον τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ., παρὰ στὶς ἀρχές τοῦ 5ου αἰ. Ἀπὸ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη σώζονται μόνο δύο ἰωνίζοντα κιονόκρανα και κατὰ χώραν δύο μαρμάρινοι κιονίσκοι τοῦ τέμπλου. Ἡ τοιχοδομία, ἀπὸ μεγάλες πλίνθους, προέρχεται ἀπὸ τὰ γειτονικὰ ἀρχαῖα κτήρια. Κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, ὅποτε ἡ βασιλική εἶχε προφανῶς ἐρειπωθεῖ ἐξαιτίας τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν, κτίστηκε στὸ χῶρο τῆς άψίδας και σὲ τμῆμα τοῦ ἱεροῦ ναύδριο τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου, που κατέστρεψε και ἀλύψε τὸ ἀρχικὸ σύνθρονο. Ταφές στὸ χῶρο τοῦ ἱεροῦ κατέστρεψαν, ἐπίσης, μέρος τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου. Τὸ ἐκκλησάκι λειτουργοῦσε ὡς τὴν καταστροφή του, που ἔγινε κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀνασκαφῆς.

Καββαδία, ΠΑΕ 1916, 40 - 41.— Τοῦ Ἰδιοῦ, ΑΕ 1918, 174 - 191.— Schweitzer, AA 37 (1922), 306 - 307.— Σωτηρίου, *Βασιλικὴ Ἐπιδαύρου*, 91 - 95.— Τοῦ Ἰδιοῦ, *Βασιλικαί*, 198 - 201.— Τοῦ Ἰδιοῦ, *Ἀρχαιολογία*, 302.— Ὁρλάνδου, *Εὐλόστεγος βασιλική*, Α', 50, 51.— Sordini, *Mosaïques*, 705, ἀρ. 8.— Ἀντωνάκου-Μαύρου, *Ἀργολίδος περιήγησις*, 127.— Βολανάκη, *Βαπτιστήρια*, 60 - 61.— Spigo, *Corpus*, 105 - 116.

Τριάντα μέτρα περίπου Ν τῆς μεγάλης βασιλικῆς ἀνακαλύφθηκε τμῆμα μεγάλου λαϊκοῦ οἰκοδομήματος (βίλλας;) σὲ ἐρειπιώδη κατάσταση. Τὰ ψηφιδωτά δάπεδα που καλύπτουν αἰθουσες τῆς Ν πλευρᾶς πρέπει ν' ἀνήκαν στὸ ἴδιο ἐργαστήρι με τὰ ψηφιδωτά τῆς βασιλικῆς, με τὰ ὁποῖα ἔχουν πολλές ὁμοιότητες. Ὁ Καββαδίας τὰ θεωρεῖ σύγχρονα με τὰ ψηφιδωτά τῆς βασιλικῆς και τὰ χρονολογεῖ στὰ τέλη τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ., ἐνῶ ἡ Spigo τὰ τοποθετεῖ στὰ μέσα τοῦ 5ου αἰ.

Καββαδία, ΠΑΕ 1916, 40.— Τοῦ Ἰδιοῦ, ΑΕ 1918, 191.— Sordini, *Mosaïques*, 705 σημ. 8.— Spigo, *Corpus*, 117 - 122.

Στὸ χῶρο τοῦ Ἀβατου, μετὰ τὴν καταστροφή του, κτίστηκε, με ἀρχαῖα ὕλικά κατὰ τοὺς ἔσχατους ρωμαϊκοὺς ἢ τοὺς πρώτους βυζαντινοὺς χρόνους, μεγάλο οἰκοδόμημα.

Καββαδία, ΠΑΕ 1905, 68 (πρβλ. Κορδῶση, *Κόρινθος*, 66 σημ. 41).

Διπλὸς παλαιοχριστιανικὸς περίβολος βρέθηκε Δ τῆς Θόλου. Εἶχε χρονολογηθεῖ ἀπὸ τὸν Καββαδία στὰ τέλη τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ. και εἶχε θεωρηθεῖ ἔργο μὴ

χριστιανῶν. Ὁ τρόπος ὁμῶς κατασκευῆς του εἶναι μεταγενέστερος καὶ πιθανῶς κατασκευάστηκε στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 5ου αἰ.

Παπαδημητρίου, ΠΑΕ 1945 - 47 καὶ 1948, 91 (πρβλ. Κορδῶση, Κόρινθος, 66 σημ. 41).

Μέσα στὸν περίβολο καὶ ΒΔ τοῦ Ἀσκληπιείου ἀνακαλύφθηκε παλαιοχριστιανικὴ βασιλική τοῦ 6ου ἢ 7ου αἰ. Ἐνεπίγραφη λίθινη τράπεζα χρησιμοποιήθηκε ὡς κατώφλι τῆς Ὁραίας Πύλης. Ἐμπρὸς ἀπὸ τὴν εἴσοδο τοῦ ναοῦ ὑπῆρχαν δύο περιρραντήρια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ ἕνα ἔφερε ἐπιγραφή.

Γιαμαλίδου, Ἐκκλησίαι Ἐπιδαύρου, 405 - 406.

Ἐρείπια τοῦ ναυδρίου τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Νηστευτῆ ὑπάρχουν Β τοῦ Ἀσκληπιείου. Βρέθηκαν γλυπτὰ μαρμάρινα μέλη, τρία κιονόκρανα καὶ ἐπιγραφή.

Γιαμαλίδου, Ἐκκλησίαι Ἐπιδαύρου, 407 - 408.

Στοὺς πρόποδες τῆς κορυφῆς Χαρανί, ὅπου βρίσκεται τὸ Ἱερό τοῦ Ἀπόλλωνα Μαλεάτη, ὑπάρχει ἐρειπωμένος ναὸς τοῦ 6ου ἢ 7ου αἰ., ἀφιερωμένος στὴν Ἁγία Ἄννα. Ὁ ναὸς εἶναι οἰκοδομημένος μὲ ὕλικὸ ἀπὸ τὸ Ἀσκληπιεῖο. Ἐντοπίστηκε κρύπτη. Βρέθηκαν, ἐπίσης, ἐπιγραφές.

Γιαμαλίδου, Ἐκκλησίαι Ἐπιδαύρου, 406 - 407 (πρβλ. Κορδῶση, Κόρινθος, 66 σημ. 41).

Ἐπίδαυρος Νέα (7 χλμ. Β ἀπὸ τὴν Π. Ἐπίδαυρο καὶ 40 χλμ. ΒΑ ἀπὸ τὸ Ναύπλιο)

Ἱστορία. Τὸ χωριὸ Πιάδα (σημ. ὀνομασία Νέα Ἐπίδαυρος) κτίστηκε μᾶλλον κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους, ὅταν ἡ παραλία εἶχε ἐρημωθεῖ ἐξαιτίας τῶν πειρατικῶν ἐπιδρομῶν.

Buchon, Grèce, 370 - 372.— Μηλιαράκη, Γεωγραφία Ἀργολίδος, 80 - 81, 96 - 97.

Μνημεῖα. Τὸ Κάστρο τῆς Πιάδας (Lo Castello de Pregada - Piada) εἶναι κτισμένο σὲ βραχῶδες ὕψωμα, στὰ Β τοῦ σημερινοῦ χωριοῦ. Φαίνεται πὼς ὑπῆρχε ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ, οἱ Φράγκοι ὁμῶς τὸ ἐπισκεύασαν καὶ τὸ ἰσχυροποίησαν. Στὸν ἐσωτερικὸ περίβολο ὑπάρχουν ερείπια ἐκκλησιῶν τοῦ 18ου αἰ.

Buchon, Grèce, 370 - 372.— Μηλιαράκη, Γεωγραφία Ἀργολίδος, 80 - 81, 96 - 97.— Σφηκοπούλου, Κάστρα, 110 - 111.— Βον, Morée, 485 - 486.— Ἀντωνάκτου - Μαύρου, Ἀργολίδος περιήγησις, 132.— Παυσανίου, Κορινθιακά, 217 - 218 σημ. 1.— Κορδῶση, Κόρινθος, 100, 251 - 254.

Ἐπίδαυρος Παλαιὰ (38 χλμ. ΒΑ ἀπὸ τὸ Ναύπλιο)

Ἱστορία. Μὲ τὴν ὀνομασία Παλαιὰ Ἐπίδαυρος ἐννοοῦμε τὸ χῶρο τῆς ἀρχαίας πόλης τῆς Ἐπιδαύρου, ποὺ ἐξακολούθησε νὰ ὑπάρχει κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴ καὶ μέση βυζαντινὴ περίοδο. Μνημονεύεται στὸ Συνέκδημο τοῦ Ἱεροκλέους ὡς «Πιλαύρα» καὶ ἀργότερα στὸ Βίο τοῦ Νίκωνος τοῦ Μετανοεῖτε ὡς «Πίδαυρος» (ἔπου ὅμως συγγέεται μὲ τὸ Δαμαλᾶ). Δὲν ἔχει ἐξακριβωθεῖ, ἂν κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἦταν ἔδρα ἐπισκοπῆς. Τὴν ὑπαρξὴ οἰκισμοῦ κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ μαρτυροῦν καὶ τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα.

Συνέκδημος Ἱεροκλέους, 617₂ (Honigmann).— Βίος Νίκωνος, 153 - 154.— Μηλιαράκης, *Γεωγραφία Ἀργολίδος*, 82 - 83.— Παυσανίου, *Κορινθιακά*, 217 σημ. 1.— Κορδῶση, *Κόρινθος*, 64 - 65, 209 - 211, 348, 355 - 356.

Μνημεῖα. Στὴ χερσόνησο «Νησί», ὅπου βρίσκεται ἡ ἀκρόπολις τῆς ἀρχαίας Ἐπιδαύρου, κοντὰ στὸ σημερινὸ χωριὸ Παλαιὰ Ἐπίδαυρος, βρέθηκαν τὰ ἐρείπια παλαιοχριστιανικοῦ ναοῦ ἀφιερωμένου στὴν Παναγία. Εἶναι μονόκλιτος μὲ ἡμικυκλικὴ ἀψίδα καὶ χρονολογεῖται τὸ ἀργότερο στὰ τέλη τοῦ 6ου αἰ. Ἦταν πιθανότατα ἐκκλησία κάστρου. Δὲν ἔχει ἀνασκαφεῖ.

A. Frickenhaus - W. Muller, *AM* 36 (1911), 29.— Ἀντωνιάκου-Μαύρου, *Ἀργολίδος περιήγησις*, 130.— Παυσανίου, *Κορινθιακά*, 217 - 219 σημ. 1, 220 εἰκ. 251.— Πάλλα, *Monuments*, 179 - 180, ἀρ. 87Α.

Στὸ «Νησί» ὑπάρχουν ὄρατὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαίας ὀχύρωσης, ποὺ ἀνακαινίστηκε στοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους, καὶ τάφοι. Στὸ μυθρὸ δὲ τοῦ Ν λιμανιοῦ τῆς Παλαιᾶς Ἐπιδαύρου σώζονται τὰ ἐρείπια βυζαντινοῦ ναοῦ.

Bon, *Morée*, 491.— Κριτζᾶ, *AAA* 5 (1972), 186.— Παυσανίου, *Κορινθιακά*, 217 - 218 σημ. 1, 220 σημ. 1 (πρβλ. Κορδῶση, *Κόρινθος*, 101, 210).

Περιοχὴ «Γυαλάσι». Κάτω ἀπὸ ναῦδριο τῆς Παναγίας βρέθηκε ἡ ΝΔ γωνία κτίσματος τῶν τελευταίων μᾶλλον βυζαντινῶν χρόνων, ποὺ εἶχε πιθανότατα σχέση μὲ παλαιότερο καὶ μεγαλύτερο ναῦδριο τῆς Παναγίας. Κατὰ χώραν βρέθηκαν τέσσερα ἀποθηκευτικὰ πιθάρια. Σύμφωνα μὲ πληροφορίες τῶν ντόπιων, ὁ χῶρος τοῦ ναυδρίου καὶ ἡ γύρω περιοχὴ ἀποτελοῦσαν μετόχι τῆς μονῆς Ἀγιοῦντος ὡς τις ἀρχὲς τοῦ αἰώνα.

Δελιάκη, *ΑΔ* 29 (1973 - 74), Β2 Χρονικά, 205.— Touchais, *BCH* 104 (1980), 603.

Ἐρμιόνη (87 χλμ. ΝΑ ἀπὸ τὸ Ναύπλιο)

Ἱστορία. Ἡ πόλις Ἐρμιόνη, Ἐρμιώνα ἢ Ἐρμιών προσδιορίζεται τὸν 2ο μ.Χ. αἰ. ἀπὸ τὸν Παυσανία. Διατηρεῖ ἀξιόλογη ζωὴ κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους. Μνημονεύεται στὸ Συνέκδημο τοῦ Ἱεροκλέους. Κατὰ τὴ βυζαντινὴ περίοδο ἀκολουθεῖ τὴ μοῖρα τῆς Ἀργολίδας καὶ στὰ χρόνια τοῦ Λέοντος Σγουροῦ ἐρημώνεται καὶ ἐγκαταλείπεται ἀπὸ τοὺς κατοίκους της. Οἱ σταυροφόροι ἐπιφέρουν καταστροφές στὴν περιοχὴ καὶ τὴν ἐκχωροῦν τελικὰ στὸ δουκάτο τῶν Ἀθηναίων.

Συνέκδημος Ἱεροκλέους, 647₃ (Honigmann).— Μιχαὴλ Χωνιάτης, Β', 170 (Λάμπρου).— Μηλιαράκη, *Γεωγραφία Ἀργολίδος*, 250.— Βασιλείου, *Ἐρμιονίς*, 78 - 79.— Φαράκλα, *Ἐρμιονίς*, 33, 38 - 39.— Παυσανίου, *Κορινθιακά*, 271 - 272 σημ. 2.

Μνημεῖα. Μεγάλο παλαιοχριστιανικὸ συγκρότημα, ποὺ ἔφερε σὲ φῶς παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ μὲ πολλὰ παραρτήματα καὶ ἑπτὰ ψηφιδωτὰ δάπεδα, ἀνακαλύφθηκε στὴν αὐλὴ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου τῆς Ἐρμιόνης, δίπλα στὴ θάλασσα. Ἡ βασιλικὴ ἀποτελεῖται ἀπὸ τρίκλιτο κυρίως ναό, ἡμικυκλικὴ ἀψίδα, νάρθηκα μὲ προεξέχοντα ἄκρα καὶ μεγάλο ἀκάλυπτο αἶθριο μὲ ἕξι τρίβηλα. Ὁ Β τοῖχος τοῦ κυρίως ναοῦ ἔφερε γραπτὴ διακόσμηση. Κατὰ χώραν βρέθηκε μαρμάρινη βάση ἄμβωνα καθὼς καὶ τεμάχια μαρμάρινων κιονίσκων καὶ θωρακίαν τέμπλου, τὰ ὅποια ὅμως εἶναι μεταγενέστερα τῆς βασιλικῆς, γιὰτι πατοῦν ἐπάνω στὶς ψηφίδες. Ἡ βασιλικὴ καὶ τὰ ἀρχικά της ψηφιδωτὰ δάπεδα χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸν Ὀρλάνδο καὶ τὸ Στίκα στὸν 6ο αἰ., ἐνῶ ἀπὸ τὸ Sodini καὶ τὴ Spiro στὸ δεῦτερο μιστὸ τοῦ 5ου αἰ. Ἀργότερα (τὸν 7ο αἰ. κατὰ τὸν Ὀρλάνδο καὶ τὸ Στίκα, στὶς ἀρχές τοῦ 6ου αἰ. κατὰ τὴ Spiro, καὶ στὸ τέλος τοῦ ἴδιου αἰῶνα κατὰ τὸ Sodini), ἓνας ἄγνωστος ἀπὸ ἄλλες πηγές ἐπίσκοπος Ἐπιφάνιος (ἐπιγραφὴ σὲ ψηφιδωτὸ τοῦ πρόπυλου) ἐπισκεύασε τὴ Δ πλευρὰ τοῦ συγκροτήματος καὶ τὸ ψηφιδωτὸ δάπεδο ὀρισμένων αἰθουσῶν. Σὲ μεταγενέστερη φάση, νέο συγκρότημα κτίστηκε στὴ Β πλευρὰ τῆς βασιλικῆς. Ἡ προσθήκη αὐτὴ θεωρεῖται πῶς χρησίμευσε ὡς κατοικία ἐπισκόπου ἢ ὡς συνδυσασμὸς βαπτιστηρίου καὶ κατοικίας ἐπισκόπου. Στὸ χῶρο τῆς βασιλικῆς βρέθηκαν παλαιοχριστιανικὴ καὶ ρωμαϊκὴ ἐπιγραφές.

Ὀρλάνδου, *ΕΑΕ* 1955, 76 - 81.— Στίκα, *ΙΑΕ* 1955, 236 - 239.— Daux, *BCH* 80 (1956), 271 - 272.— Ὀρλάνδου, *ΕΑΕ* 1956, 76 - 79.— Στίκα, *ΙΑΕ* 1956, 179 - 183.— Daux, *BCH* 81 (1957), 545 - 546.— Jameson, *Inscriptions*, 109 - 112, 114.— Sodini, *Mosaïques*, 705 - 707, ἀρ. 9.— Βολανάκη, *Βαπτιστήρια*, 68 - 69.— Ὀρλάνδου, *ΕΑΕ* 1976, 108.— Στίκα, *ΙΑΕ* 1976, 200 - 201.— Spiro, *Corpus*, 150 - 168.

Στὴν αὐλὴ τῆς οἰκίας Μειντάνη ἀνασκάφηκε τμήμα παλαιοχριστιανικῆς

οικίας με ψηφιδωτά δάπεδα που χρονολογούν το κτίσμα στο δεύτερο μισό του 6ου αϊ.

Ὁ ρ λ ά ν δ ο υ, ΕΑΕ 1955, 82 - 83.— Σ τ ί κ α, ΠΑΕ 1955, 239 - 240.— Ὁ ρ λ ά ν δ ο υ, ΕΑΕ 1956, 79 - 80.— Σ τ ί κ α, ΠΑΕ 1956, 184.— D a u x, BCH 80 (1956), 273.— T o ũ Ἰ δ ι ο υ, BCH 81 (1957), 546.— S o d i n i, *Mosaïques*, 705 σημ. 9, 751 - 753.— Ὁ ρ λ ά ν δ ο υ, ΕΑΕ 1976, 108 - 109.— Σ τ ί κ α, ΠΑΕ 1976, 200.— T o u c h a i s, BCH 101 (1977), 554.— S p i r o, *Corpus*, 172 - 179.

Σε άνασκαφή που έγινε στο οικόπεδο κληρ. Α. Κοταρρά, γειτονικό τής οικίας Μειντάνη, διαπιστώθηκε ότι το ψηφιδωτό που είχε άνακαλυφθεί σ' αυτήν συνεχιζόταν και στο οικόπεδο Κοταρρά. Βρέθηκε παλαιοχριστιανικό κτήριο με τρεῖς αίθουσες, που εκτείνονται προς Ν και Α σε μεγάλη έκταση, τοίχους με όρθομαρμάρωση και ψηφιδωτά δάπεδα.

Ὁ ρ λ ά ν δ ο υ, ΕΑΕ 1976, 109 - 111.— Σ τ ί κ α, ΠΑΕ 1976, 200 - 201.

Τμήμα ψηφιδωτού δαπέδου (τέλους 4ου - άρχών 5ου αϊ.) έπισημάνθηκε στο κέντρο τής πόλης, στη συμβολή τών οδών μεταξύ τών οικιών Α. Καισαρέα και Κ. Παπαμιχαήλ (μπροστά στο φαρμακείο τής Έρμιόνης). Άποδίδεται σε παλαιοχριστιανική βασιλική, εξαιτίας τμήματος τοίχων και άψίδας που κατέχει την Α πλευρά του δαπέδου. Πιστεύεται όμως ότι ή άψίδα άποτελεῖ μεταγενέστερη προσθήκη του 6ου αϊ. Τά ψηφιδωτά, του 6ου αϊ., μοιάζουν με αυτά τής οικίας Μειντάνη και πιθανώς προέρχονται από το ίδιο έργαστήριο.

Β α σ ι λ ε ἰ ο υ, Έρμιονίς, 77.— S o d i n i, *Mosaïques*, 707, άρ. 10.— Ὁ ρ λ ά ν δ ο υ, ΕΑΕ 1976, 111.— Σ τ ί κ α, ΠΑΕ 1976, 201.— S p i r o, *Corpus*, 168 - 172.

Στο άκρωτήριο Μπίστι, που περιέχει άρχαία και μεσαιωνικά έρείπια, διακρίνεται ή μεσαιωνική άνακάνιση του τείχους. Έπιγραφές.

Φ ι λ α δ ε λ φ έ ω ς, ΠΑΕ 1909, 172 - 175.— M c A l l i s t e r, *Temple*, 169 - 171.— Η α υ σ α ν ἰ ο υ, *Κορινθιακά*, 272 - 273 σημ. 3, 273 εικ. 308.

Στο ψηλότερο σημείο του άκρωτηρίου Μπίστι σώζονται τά θεμέλια ιερού του Ποσειδώνα ή τής Άθηνάς. Κατά την έκκαθάριση του ιερού άποκαλύφθηκαν τά θεμέλια άψίδας παλαιοχριστιανικής βασιλικής που φαίνεται πως διαδέχτηκε το ιερό. Μέσα στην επίχωση και τή γύρω περιοχή βρέθηκαν πολλά άρχιτεκτονικά μέλη βυζαντινού ρυθμού. Η βασιλική πιθανώς καταστράφηκε από τους Τούρκους.

Φ ι λ α δ ε λ φ έ ω ς, ΠΑΕ 1909, 177 - 180.— M c A l l i s t e r, *Temple*, 171, 179, 183.— Η α υ σ α ν ἰ ο υ, *Κορινθιακά*, 272 σημ. 1.

Το νεκροταφείο τής Έρμιόνης, που βρίσκεται στη Β κλιτύ του Πρωνός,

ΒΔ από τὴν πόλη, ἦταν σὲ χρήση κατὰ τὴ διάρκεια πολλῶν αἰώνων, καὶ ἔχει τάφους ἀκόμη καὶ μεσαιωνικῶν χρόνων.

Φιλαδέλφως, ΠΑΕ 1909, 180 - 181.

Καζάρμα (σημ. "Ἅγιος Ἰωάννης, 15 χλμ. ἀπὸ τὸ Ναύπλιο)

Μνημεῖα. Λείψανα οἰκοδομημάτων ὑστερορωμαϊκῶν καὶ βυζαντινῶν χρόνων, καθὼς καὶ τμῆμα τοῦ μεσαιωνικοῦ τείχους τῆς ἀρχαίας ἀκρόπολης ἐντοπίστηκαν στὸ λόφο τῆς Καζάρμας. Οἱ πλευρὲς τοῦ λόφου εἶναι κατάσπαρτες μὲ ὄστρακα ἐλληνιστικῆς, ρωμαϊκῆς καὶ βυζαντινῆς ἐποχῆς.

Πρωτονοταρίου - Δεϊλάκη, ΑΔ 24 (1969), Β1 Χρονικά, 104 - 105.— Παυσανίου, Κορινθιαί, 189 εἰκ. 202, 197 - 198 σημ. 1.— Κορδῶση, Κόρινθος, 101.

Στοὺς πρόποδες τοῦ κάστρου καὶ στὰ ΒΔ ἐντοπίστηκε βυζαντινὸς ναὸς τῆς Ἁγίας Μαρίας μὲ ἴχνη τοιχογραφιῶν. Ὁ ναὸς εἶναι κτισμένος ἐπάνω σὲ ρωμαϊκὸ οἰκοδόμημα.

Daux, BCH 79 (1955), 244.— Ἀντωνάκου - Μαύρου, Ἀργολίδος περιήγησις, 122.

Καρθῶνα (15 χλμ. ΝΑ ἀπὸ τὸ Ναύπλιο)

Μνημεῖα. Ἀεροφωτογραφήσεις μὲ ἀερόστατο ἀπὸ μικρὸ ὕψος, ποὺ ἔγιναν γιὰ τὸν ἐντοπισμὸ ἐναλίων ἀρχαιοτήτων, ἐπισήμαναν τὴν ὑπαρξὴ δύο τουλάχιστον κτηρίων τῶν ὑστέρων ρωμαϊκῶν ἢ τῶν βυζαντινῶν χρόνων.

Δεϊλάκη, ΑΔ 28 (1973), Β1 Χρονικά, 90 σημ. 28.

Καστράκι

Μνημεῖα. Βυζαντινός, πιθανότατα, πύργος ἐπάνω σὲ κατάλληλο φυσικὸ ἀντέρεισμα βρέθηκε στὰ Χάνια, κοντὰ στὸν χεῖμαρρο ποὺ διέρχεται ἀπὸ ἐκεῖ.

Χαριτωνίδη, ΑΔ 21 (1966), Β1 Χρονικά, 125.

Κεφαλάρι (7 χλμ. ΝΔ ἀπὸ τὸ Ἄργος)

Μνημεῖα. Παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ μεγάλων διαστάσεων μὲ ἡμικυκλικὴ ἀψίδα ἀνακαλύφθηκε στὸ οἰκόπεδο Γ. Πανταζῆ, 200 μ. ΝΑ ἀπὸ τὸ ναὸ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς. Πρὸς Ν τῆς ἀψίδας ὑπάρχει ἰσχυρὸς ἐγκάρσιος τοῖχος μὲ

ψηφιδωτό δάπεδο. Δεν είναι σαφές, αν ο χώρος ανήκει στο άκραίο κλίτος πεντάκλιτης βασιλικής ή είναι πρόσκισμα τρίκλιτης. Στη βασιλική έγιναν μετασκευές. Η λατρεία της φαίνεται πώς συνεχίστηκε και μετά την καταστροφή της, ακόμη και στους βυζαντινούς χρόνους. Στο έσωτερικό τῆς άψίδας βρέθηκε φρεατοειδής άποθέτης με ένέα πιθίσκους, πού χρονολογούνται στόν 8ο - 9ο αί. Διάσπαρτα σ' όλο τó χώρο είναι ποικίλα άρχιτεκτονικά μέλη, καθώς και τάφοι. Σέ σαρκοφάγο με άνάγλυφες παραστάσεις και σέ τετράπλευρο όστεοφυλάκιο ύπάρχει έπιτύμβιο έπίγραμμα πού παραδίδει τó όνομα τού λατρευόμενου άγιου: «Παῦλε μάκαρ. . .». Πρός Β τῆς βασιλικής θεμέλια κτηρίων, τά όποια χρονολογούνται στόν 6ο αί., σύμφωνα με τά νομίσματα και τά θράύσματα τών λύχνων «βορειοαφρικανικοῦ» τύπου πού βρέθηκαν εκεί.

Κριτζᾶ, ΑΔ 29 (1973 - 74), Β2 Χρονικά, 242 - 246.— Touchais, BCH 104 (1980), 599 (πρβλ. Γιαννοπούλου, *Pénétration*, 366).

Θέση Μαγούλα. Άφθονα όστρακα πρώτης και μέσης βυζαντινής περιόδου καθώς και βυζαντινός λάκκος, μέσα σέ στρώμα ΜΕ περιόδου με ταφές, βρέθηκαν στό οικόπεδο Γ. Μπιλιώνη (στήν έθνική όδó Άργους - Τρίπολης, Ν από τή διακλάδωση πρós τó Κεφαλάρι).

Κριτζᾶ, ΑΔ 29 (1973 - 74), Β2 Χρονικά, 246 - 247.— Touchais, BCH 104 (1980), 599 - 601.

Στή θέση Κοκκινιά, κοντά στό ύδατόφραγμα πού είναι κοντά στήν έκκλησία τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, βρέθηκαν κεραμοσκεπεῖς τάφοι βυζαντινών χρόνων. Βερδελῆ, ΑΔ 17 (1961 - 62), Β' Χρονικά, 54.— Daux, BCH 86 (1962), 719.

Κιβέρι (11 χλμ. Ν από τó Άργος)

Μνημεῖα. Στή θέση Ποταμιά, μέσα στό κτῆμα τού Γ. Κατσώνη, βρέθηκε κιονόκρανο βυζαντινών χρόνων.

Βερδελῆ, ΑΔ 17 (1961 - 62), Β', Χρονικά, 54.— Daux, BCH 86 (1962), 719.

Κρανίδι (72 χλμ. ΝΑ από τó Ναύπλιο)

Μνημεῖα. Ναός Άγίου Ίωάννου τού Προδρόμου (μητρόπολη), κτισμένος έπάνω σέ βυζαντινό ναό πού γκρέμισαν οί ναυτικοί τού τόπου τó 19ο αί., για νά άνεγείρουν τó σημερινό ναό.

Μηλιαράκη, *Γεωγραφία Άργολίδος*, 241.— Βασιλείου, *Εορμολίς*, 98.— Αντωνάκατου - Μαύρου, *Άργολίδος περιήγησις*, 145.

Λιγουριό (25 χλμ. ΒΑ από τὸ Ναύπλιο)

Μνημεῖα. Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Ἐλεήμων (στὴν ἔξοδο τοῦ χωριοῦ, δεξιὰ τοῦ δρόμου ποὺ ὀδηγεῖ στὸ Ἱερὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ). Μικρὸς δικιόνιος σταυροειδῆς ἐγγεγραμμένος ναὸς μὲ ἡμιεξαγωνικὴ ἀψίδα, ποὺ κτίστηκε στὶς ἀρχὲς τοῦ 12ου αἰ. κατὰ τὸν Μπούρα (ὁ Megaw τὸν χρονολογεῖ στὰ τέλη τοῦ 11ου). Ἐχει νάρθηκα ποὺ χρονολογεῖται λίγο μεταγενέστερα, στὰ μέσχα τοῦ 12ου αἰ. Ὁ ναὸς δὲν ἀποκλείεται ἀρχικὰ νὰ ἦταν καθολικὸ μονῆς. Λείψανα τοίχων τῆς μέσης βυζαντινῆς περιόδου, ποὺ βρέθηκαν σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸ ναὸ, πιθανῶς ν' ἀνήκαν σὲ κτήρια τῆς μονῆς. Ἡ ἐξωτερικὴ τοιχοδομία ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀρχαῖο οἰκοδομικὸ ὑλικό, ποὺ προέρχεται ἴσως ἀπὸ τὸ γειτονικὸ Ἀσκληπιεῖο, μὲ κεραμικὴ διακόσμηση. Ὁ τροῦλος εἶναι ὀκτάπλευρος ἐξωτερικὰ, ξανακτισμένος σὲ μεταγενέστερη ἐποχῇ. Σώζεται νεώτερη κτιστὴ Ἅγια Τράπεζα καὶ τέμπλο. Τμήματα τοιχογραφιῶν τοῦ 12ου αἰ. ποὺ σώθηκαν δείχνουν ὅτι ὁ κυρίως ναὸς καὶ ὁ νάρθηκας ἦταν κατάγραφοι, καταστράφηκαν ὅμως, ἴσως ἀπὸ πυρκαϊά. Μία ἀπὸ τὶς ἐπιγραφὰς ποὺ ὑπάρχουν ἀναφέρει τὸν Θεοφύλακτο, οἰκοδόμο ἀπὸ τὴ νῆσο Κέα, ποὺ πιθανῶς ἦταν ὁ ἀρχιτέκτονας τοῦ ναοῦ.

Ζησίου, *Σύμμικτα*, 88.— Γιάμαλιδίου, *Ἐκκλησίαι Ἐπιδάουρου*, 409-412.— Megaw, *Chronology*, 108, 112, 117, 129.— Ἀντωνιάκου-Μαύρου, *Ἀργολίδος περιήγησις*, 125.— Μπούρα, *Ἅγιος Ἰωάννης*, 1-28 (πρβλ. Κορδῶση, *Κόρθος*, 100-101).

Παλιγουριό (4 χλμ. ΝΑ ἀπὸ τὸ Λιγουριό)

Ἱστορία. Τὸ Παλιγουριό, τὸ μεσαιωνικὸ Λιγουριό, ἦταν κτισμένο στοὺς πρόποδες τοῦ Ἀραχναίου, κάτω καὶ ΒΑ ἀπὸ τὸ κάστρο. Στὴν περιοχὴ ὑπάρχουν ἀκόμη ὑπολείμματα κτισμάτων, ἐνῶ ἀντίθετα, στὸ σημερινὸ χωριὸ δὲν σώζονται ἐρείπια ὀχυρώσεων τοῦ μεσαίωνα. Εἶναι ἄγνωστο πότε ἐγκαταλείφθηκε ὁ μεσαιωνικὸς οἰκισμὸς.

Μνημεῖα. Κάστρο, τὸ ὁποῖο κατοικεῖται ἤδη ἀπὸ τὴ μυκηναϊκὴ ἐποχῇ, ἀλλὰ ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχει καὶ στὴ διάρκεια τῶν κλασικῶν χρόνων, ὀχυρώνεται κατὰ τὴ βυζαντινὴ περίοδο. Διατηροῦνται θραύσματα μαρμάρινων θωρακίων, ἀρράβδωτων κίωνων καὶ πῆλινων βυζαντινῶν πινακίων. Τὸ κάστρο λειτουργεῖ καὶ στὴ διάρκεια τῆς φραγκοκρατίας, ἀνήκει ὅμως στὴν καστελλανία τῆς Κορίνθου καὶ ὄχι τοῦ Ναυπλίου. Στὸ χῶρο τοῦ κάστρου βρέθηκαν δύο ἐνετικὰ νομίσματα.

Μιτσοῦ, *Ἐπιγραφαί*, 33 σημ. 4.— Τοῦ Ἰδίου, *Μεσαιωνικὸν Λιγουριό*, 37-40.— Κορδῶση, *Κόρθος*, 242-244.

Λύρκεια (πρ. Κάτω Μπέλεσι, 23 χλμ. ΒΔ από τὸ Ἄργος)

Μνημεῖα. Θέση «Πηγαδάκια», ὅπου πιθανῶς ὑπῆρχε οἰκισμὸς παλαιοχριστιανικῶν χρόνων, ὁ ὁποῖος θὰ εἶχε διαδεχθεῖ τὴν ἀρχαία Λύρκεια ποὺ ἦταν ἤδη ἔρημη στὰ χρόνια τοῦ Παυσανία. Στὰ ἀριστερὰ τοῦ δρόμου ἀπὸ τὸ Ἄργος βρέθηκαν ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ποὺ προέρχονταν προφανῶς ἀπὸ παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ μὲ ψηφιδωτὸ δάπεδο, τοῦ πρώιμου 5ου αἰ., ποὺ θὰ ἦταν κτισμένη στὴ θέση αὐτή. Βρέθηκαν, ἐπίσης, θεμέλια κτηρίων παλαιοχριστιανικῶν χρόνων.

Μηλιαράκη, *Γεωγραφία Ἀργολίδος*, 49 - 50.— Πάλλα, *ΑΔ* 16 (1960), *Χρονικά*, 100 - 101.— Τοῦ Ἰδίου, *Monuments*, 179, ἀρ. 86.

Μάνησης (πρ. Ἀμαριανός, 10 χλμ. ΒΑ ἀπὸ τὸ Ἄργος)

Μνημεῖα. Ἴχνη ἀρχαίων κτισμάτων, μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα πρέπει ν' ἀνήκουν στοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, βρέθηκαν στὶς θέσεις Συνοικισμὸς, Πηγαδάκι καὶ Ἀσφάκα Λίστα. Βρέθηκαν, ἐπίσης, ὄστρακα γεωμετρικὰ καὶ μεταγενέστερων χρόνων.

Κριτζᾶ, *ΑΔ* 29 (1973 - 74), *Β2 Χρονικά*, 248.

Μέρμπακας (σημ. Ἀγία Τριάδα, 9 χλμ. Α ἀπὸ τὸ Ναύπλιο)

Ἱστορία. Τὸ 12ο αἰ. ἡ περιοχὴ ἦταν γνωστὴ ὡς «τοποθεσία τοῦ Βούζη», ὅπως ἀναφέρεται στὸ γνωστὸ Ἑπόμνημα τοῦ ἐπισκόπου Ἄργου Λέοντος, ποὺ ἐκτίσε ἐκεῖ τὴ μονὴ γιὰ νὰ μεταφέρει τὶς μοναχὲς ἀπὸ τὴν Ἀγία Μονὴ (βλ. λ. Ἄρεια, Ἀγία Μονή). Μετὰ τὴ φραγκικὴ κατάκτηση ἐγκαταστάθηκε στὸ Μέρμπακα ὁ λατίνος ἐπίσκοπος Κορίνθου Wilhelm von Meerbeke (Moerbeke, 1277 - 1282), ἀπὸ τὸν ὁποῖο πιθανῶς πῆρε καὶ τὴ σημερινή του ὀνομασία. Ἀργότερα, κατὰ τὴ δεύτερη περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας ὑπῆρξε ἔδρα τοῦ μητροπολίτη Ἄργου καὶ Ναυπλίου. Στὴ διάρκεια τῶν Ὀρλωφικῶν καταστράφηκε τὸ μητροπολιτικὸ μέγαρο καὶ ὁ μητροπολίτης ἐγκαταστάθηκε στὸ Ἄργος.

Μουστοξύδου, *Ἑπόμνημα*, 279 - 287.— Λαμπруνίδου, *Ναυπλία*, 22 - 26.— Stuck, *Kirchen*, 234 - 236.— Δεληγιαννοπούλου, *Ἐκκλησία Ἄργου*, Β', 103 - 105.— Bon, *Morée*, 495.

Μνημεῖα. Κοίμησις τῆς Θεοτόκου (στὰ ΝΔ τοῦ χωριοῦ, σὲ μεγάλη πλατεία ποὺ συνορεύει μὲ νεκροταφεῖο). Σταυροειδῆς ἐγγεγραμμένος ναὸς τοῦ τύπου τοῦ σύνθετου τετρακιδίου μὲ πρισματικὸ τροῦλα, τρεῖς ἀψίδες τρίπλευρες,

νάρθηκα και προστώα στη Δ είσοδο και στις πλάγιες πύλες. Σώζονται ίχνη τοιχογραφιών. Μεγάλη χρήση αρχαίου ύλικού έχει γίνει στην τοιχοδομία (μάραμαρα, επιγραφές, γλυπτά) που φέρει κεραμική-κουφική διακόσμηση και διακοσμητικά πινάκια. Ο ναός είναι κτισμένος επάνω σε κρηπίδα από αρχαίο ύλικό με τρία σκαλοπάτια. Στη Ν έξωτερική πλευρά είναι έντοιχισμένο ήλιακό ρολόι, σύγχρονο του ναού. Σύγχρονα είναι και τα κιονόκρανα των τεσσάρων κίωνων. Ο ναός, καθολικό μοναστηριού, χρονολογείται από το Megaw στο τελευταίο τέταρτο του 12ου αι. (ό Struck τον θεωρεί αρχαιότερο και από το ναό της "Αρειας, περί το 1140). Το 15ο αι., επάνω από το Δ προστώο κτίστηκε κωδωνοστάσιο. Στους κίονες και στο τέμπλο του ναού υπάρχουν χαραγμάτα του 16ου - 17ου αι.

Μηλιράκη, *Γεωγραφία Ἀργολίδος*, 78.— Ζησίου, *Σύμμικτα*, 83 - 85.— Λαμπρινίδου, *Ναυπλία*, 25 - 26.— Struck, *Kirchen*, 201 - 210, 233 - 234.— Megaw, *Chronology*, 94 - 95, 117 - 119, 125, 127, 129.— Σωτηρίου, *Ἀρχαιολογία*, 416-418.— Megaw, *Bowls*, 147-148, 153-158, 159-162.— Σάββα, *Églises*, 375, 565 - 566.— Van Berchen, *Italiens*, 305 - 313.— Bon, *Monuments*, 92 - 93.— Τσῆ Ἰδίου, *Morée*, 585.— Ἀντωνάκου - Μαύρου, *Ἀργολίδος περιήγησις*, 81 - 82.— Χώρα, *Ἀγία Μονή*, 55 - 56 σημ. 4, 144.— Ἀντωνάκου - Μαύρου, *Μοναστήρια*, 23 - 29.— Πασανίου, *Κορωθιακά*, 173 σημ. 4.

Μοναστηράκι (πρ. Πρίφτιανη, 10 χλμ. Β από το "Αργος)

Μνημεία. Στο χωριό Μοναστηράκι βρέθηκε χαλκή βυζαντινή λυχνία με σταυρό και άλυσίδα.

Παπαχριστοδούλου, ΑΔ 22 (1967), Β1 Χρονικά, 183.

Ναύπλιο (13 χλμ. ΝΑ από το "Αργος)

Ίστορία. Η πληροφορήσή μας για την ιστορία του Ναυπλίου ως τον 5ο αι. είναι σχεδόν άνυπαρκτή. Ἀργότερα, ύφίσταται τις συνέπειες των σλαβικών επιδρομών. Στις αρχές του 10ου αι., αλλά και στα μέσα του 12ου, άραβικές πειρατικές επιδρομές λυμαίνονται τα παράλια της Ἀργολίδας. Στα μέσα του 10ου αι. επισκέπτεται την πόλη ο Νίκων ο Μετανοείτε. Το 1032, ο στρατηγός Ναυπλίου, πατρίκιος Νικηφόρος Καραντηνός, νικά τους Σαρακηνούς. Στις αρχές του 12ου αι., το Ναύπλιο είναι σημαντική πόλη της Πελοποννήσου, σύμφωνα με πληροφορία του Edrisi. Το 1180, ο Σγουρός, τοπικός άρχοντας του Ναυπλίου, κατέλαβε την έξουσία. Ο γιός του Λέων έγινε κύριος του "Αργους και της Κορίνθου, πολιόρκησε την Ἀθήνα και έφτασε ως τη Λάρισα. Οί σταυροφόροι πολιόρκησαν το Ναύπλιο ως το 1212, χωρίς αποτέλεσμα, παρόλο που στην τελευταία φάση είχαν και τη βοήθεια των Βενετών.

Τελικά, οί κάτοικοι παρέδωσαν τήν πόλη στό Γοδεφρεΐδο Βιλλεαρδουίνο (1212), ό όποϊος τήν έκχώρησε μαζί μέ τό "Αργος στόν "Οθωνα de la Roche. "Όπως εἶναι γνωστό, τό Ναύπλιο κατά τούς μεσαιωνικούς χρόνους όνομαζόταν Anamboli, Anapli, Naples, Napoli di Romania.

Βίος Πέτρου "Αργους, 63, 67.— Βίος Νίκωνος, 160 - 161.— Βραχέα Χρονικά, Α', 228, άρ. 32/4, Β', 170 - 171.— Μιχαήλ Χωνιάτης, Β' (Λάμπρου).— Νικήτας Χωνιάτης, 605 - 611 (Van Dieten).— Σκυλίτζης, 386, 10, 59 - 61, 387, 13, 85 (Thurn).— Χρονικό Μορέως, στ. 1523 - 1540, 1585 - 1589, 2083 - 2086, 2630, 2766, 2875 - 2880.— Λαμπρυνίδου, *Ναυπλία*, 18 - 19, 27 - 42.— Βοη, *Péloponnèse*, 80, 100, 165, 173 - 174.— Andrews, *Castles*, 90 - 91.— Da Costa-Louillet, *Saints*, 322.— Βοη, *Morée*, 491 - 494.— Άντωνάκατου-Μαύρου. 'Αργολίδος περιήγησις, 102, 106, 108.— Καρούζου, *Τό Ναύπλιον*, 'Αθήνα 1979.

Μνημεῖα. 'Ακροναυπλία (Ίτς-Καλέ). Βραχώδης χερσόνησος πού ύψώνεται 85 μ. έπάνω άπό τή σημερινή πόλη χρησιμοποιήθηκε ώς άκρόπολη. Τό βυζαντινό τεῖχος ἦταν κτισμένο έπάνω σέ άρχαία κυκλώπεια τείχη. Πρώτα οί Φράγκοι καί άργότερα οί Βενετοί έπέφεραν πολλές έπισκευές καί προσθήκες στό τεῖχος.

Buchon, *Grèce*, 387 - 388.— Andrews, *Castles*, 93.— Σφηκοπούλου, *Κάστρα*, 97 - 100.— Βοη, *Morée*, 676 - 677.— Παυσανίου, *Κορινθιακά*, 295 σημ. 1.

Πύργος βυζαντινών καί φραγκικών χρόνων μέ πολλές προσθήκες καί μετατροπές έντοπίστηκε στήν 'Ακροναυπλία, στήν περιοχή τών στρατώνων Francesco Grimani, κοντά στόν πύργο τοῦ Daniele Dolfin. Κάτω άπό τό κτήριο Grimani βρέθηκαν λείψανα τοίχων πρώιμων βυζαντινών χρόνων.

Δελάκη, *ΑΔ* 28 (1973), Β1 Χρονικά, 87 - 89.— Τouchais, *ΒCH* 102 (1978), 668.

Στή θέση "Αγιος Θεόδωρος, στή Ν πλευρά τῆς 'Ακροναυπλίας, έντοπίστηκαν έρείπια πού άνήκουν σέ τρεῖς ναούς, οί όποῖοι χρονολογούνται άπό τά μέσα τοῦ 11ου ώς τίς άρχές τοῦ 13ου αἰ. Στήν τελική τους φάση οί ναοί άπέτέλεσαν τρίδυμο ναό. 'Ο μεσαῖος ναός ἦταν, προφανώς, άφιερωμένος στόν "Αγιο Θεόδωρο τό Στρατηλάτη, ὅπως μαρτυρεῖ πλακίδιο άπό στεατίτη μέ τή μορφή τοῦ άγίου, πού βρέθηκε στό δάπεδο τοῦ ἱεροῦ τοῦ ναοῦ. Στή διάρκεια τών άνασκαφών συγκεντρώθηκαν νομίσματα καί ὄστρακα, άπό τά όποῖα λίγα άνήκουν στήν παλαιοχριστιανική περίοδο, ένῶ τά περισσότερα εἶναι βυζαντινά (τῆς κυρίως βυζαντινῆς έποχῆς), φραγκικά καί βενετικά. Κάτω άπό τό δάπεδο τοῦ βόρειου ναοῦ έπιστημάνθηκαν σπαράγματα τοιχογραφιῶν. Μετά τήν έρείπωση τών ναῶν, ό χῶρος χρησιμοποιήθηκε ώς νεκροταφεῖο.

Δελάκη, *ΑΔ* 28 (1973), Β1 Χρονικά, 89.— Λαζαρίδη, *ΑΔ* 28 (1973), Β1 Χρονικά, 230 - 234.— Τouchais, *ΒCH* 102 (1978), 668.

Κοντά στον πύργο τῆς Ειρήνης, στὴ Β πλευρὰ τοῦ τείχους, ἀποκαλύφθηκε τμήμα τοῦ βυζαντινοῦ περιβόλου τοῦ τείχους.

Δεϊλάκη, ΑΔ 28 (1973), Β1 Χρονικά, 90.— Touchais, BCH 102 (1978), 668.

Ξεροκαστέλλι (10 χλμ. ἀπὸ τὸ Ναύπλιο)

Μνημεῖα. Στὶς πλαγιές τοῦ Ἀραχναίου, ἐπάνω ἀπὸ τὸ χωριὸ Σουλινάρι, σώζεται τὸ κάστρο Ξεροκαστέλλι. Πρόκειται γιὰ ἀρχαῖο ἐλληνικὸ κάστρο ποῦ ἐπισκευάστηκε στὸς βυζαντινοὺς καὶ μεσαιωνικοὺς χρόνους.

Buchon, *Grèce*, 376 - 377.— Λαμπρυνίδου, *Ναυπλία*, 27.— Σφηκοπούλου, *Κάστρα*, 106 - 107.— Βον, *Morée*, 485.— Longnon-Topping, *Documents*, 258.— Κορδῶση, *Κόρινθος*, 246 - 247.

Παναρίτης (11 χλμ. Β ἀπὸ τὸ Ναύπλιο)

Ἱστορία. Κατὰ τὴν παράδοση, στὴν περιοχὴ ποῦ βρίσκεται τὸ σημερινὸ χωριὸ Παναρίτης, ἀσκήτεψε στὰ τέλη τοῦ 9ου καὶ στὶς ἀρχές τοῦ 10ου αἰ. ὁ ὅσιος Θεοδοσίος ὁ Νέος. Μετὰ τὸ θάνατό του κτίστηκε μονὴ μετὴ συνδρομῆ τοῦ Ἀγίου Πέτρου Ἄργους.

Τσακοπούλου, *Ναοί*, Β', 5 - 21.— Da Costa-Louillet, *Saints*, 325.— Δεληγιαννοπούλου, *Ἐκκλησία Ἄργους*, 17 - 27.— Ἀντωνάκου-Μαύρου, *Μοναστήρια*, 47 - 51.

Μνημεῖα. Τὸ καθολικὸ τῆς μονῆς τοῦ Ὁσίου Θεοδοσίου, ὄχι μεταγενέστερο τοῦ 12ου αἰ., εἶναι σταυροειδῆς ἐγγεγραμμένος ναὸς μετὰ οὐκταγωνικὸ τροῦλο. Μαρμάρινο τέμπλο βρέθηκε κατὰ χώραν. Στὰ 1480, ὁ ναὸς μνημονεύεται ὅτι λειτουργεῖται.

Σάθα, *Μνημεῖα Ἑλληνικῆς Ἱστορίας*, ΣΤ', 144.— Στίκα, *Rare application*, 260 - 264.

Πλατανίτης (10 χλμ. ΒΑ ἀπὸ τὸ Ἄργος)

Μνημεῖα. Μεταμόρφωση τοῦ Σωτήρος, μονόχωρος σταυροειδῆς ἐγγεγραμμένος ναὸς μικρῶν διαστάσεων μετὰ τροῦλο καὶ τρίπλευρη ἀψίδα, κτισμένος κατὰ τὸ Megaw στὸ πρῶτο τέταρτο τοῦ 12ου αἰ. (ὁ Struck τὸν χρονολογεῖ περὶ τὸ 1000 μ.Χ.). Ὁ ναὸς φέρει μεταγενέστερες τοιχογραφίες*.

Struck, *Kirchen*, 191 - 196.— Megaw, *Chronology*, 108, 117, 118, 129.— Σωτηρίου, *Ἀρχαιολογία*, 433.— Σάββα, *Églises*, 566 - 567.— Ἀντωνάκου-Μαύρου, *Ἀργολίδος περιήγησις*, 82.

* Πληροφορία τῆς ἀρχαιολόγου κ. Ἀριστέας Καβαδία-Σπονδύλη.

Ρόμβη (νησί απέναντι από τὸ Τολό)

Ἱστορία. Κατὰ τὴ διάρκεια τῶν σλαβικῶν ἐπιδρομῶν, πιστεύεται ὅτι μεταφέρθηκαν στὴ Ρόμβη (Ὀρόβη) οἱ κάτοικοι τοῦ Ἄργους.

Χρονικὸ Μονεμβασίας, 12 (Dujčev).—Bon, *Péloronnèse*, 34.—Φουριώτη, *Κόρινθος*, 261.—Kresten, *Echtzeit*, 48-50 σημ. 113.—Γιαννοπούλου, *Pénétration*, 366-367.—Κορδῶση, *Κόρινθος*, 73.

Μνημεῖα. Σ' ὅλη τὴν ἐπιφάνεια τοῦ νησιοῦ διαπιστώθηκε ἡ ὑπαρξὴ λειψάνων θεμελίων μεσαιωνικῶν οἰκιῶν, τειχῶν, δεξαμενῶν καὶ ἐγκαταστάσεων. Ἐπίσης, βρέθηκαν ἄφθονα ὄστρακα καὶ τοῖχος ρωμαϊκῶν χρόνων.

Πρωτονοταρίου-Δεϊλάκη, ΑΔ 26 (1971), Β1 Χρονικά, 84.—Michaud, BCH 98 (1974), 607.

Σκαφιδάκι (10 χλμ. Ν ἀπὸ τὸ Ἄργος)

Μνημεῖα. Λείψανα τετράγωνου κτίσματος ἐπισημάνθηκαν ΒΔ τοῦ χωριοῦ, στὴ θέση Πηγαδάκια, μέσα στὸ κτῆμα τοῦ Χρ. Κούρου. Τὰ ὄστρακα καὶ ἡ κεραμικὴ ποὺ βρέθηκαν εἶναι ὑστερορωμαϊκῆς ἢ καὶ παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς.

Χαριτωνίδη, ΑΔ 21 (1966), Β1 Χρονικά, 130.

Τίρυθα (5 χλμ. Β ἀπὸ τὸ Ναύπλιο)

Μνημεῖα. Στὴν κάτω πόλη, Δ ἀπὸ τὴν ἀκρόπολη, βρέθηκαν κατὰ τὶς ἀνασκαφὲς ἐλάχιστα εὐρήματα μεταγενέστερα τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς: βυζαντινὴ ἀσβεστοκάμιμος, παιδικὸς τάφος βυζαντινῆς ἐποχῆς καὶ κεραμικὴ σλαβική, 6ου - 7ου αἰ. μ.Χ.

Michaud, BCH 97 (1973), 299.—Aupert, BCH 99 (1975), 613.—Touchais, BCH 102 (1978), 668.—Τοῦ Ἰδίου, BCH 103 (1979), 559.

Χέλι (σημ. Ἄραχναῖο, 30 χλμ. ΒΑ ἀπὸ τὸ Ναύπλιο)

Μνημεῖα. Ἀνατολικὰ τοῦ χωριοῦ ὑπάρχει διπλὴ ἐκκλησία τῆς Ἁγίας Μαρίας: ἡ μία μὲ τοιχογραφίες τοῦ 17ου αἰ., ἡ ἄλλη μὲ καθαρὰ βυζαντινές, ἑντονου ἐπαρχιακοῦ χαρακτήρα, τοῦ 12ου ἢ τοῦ 13ου αἰ.

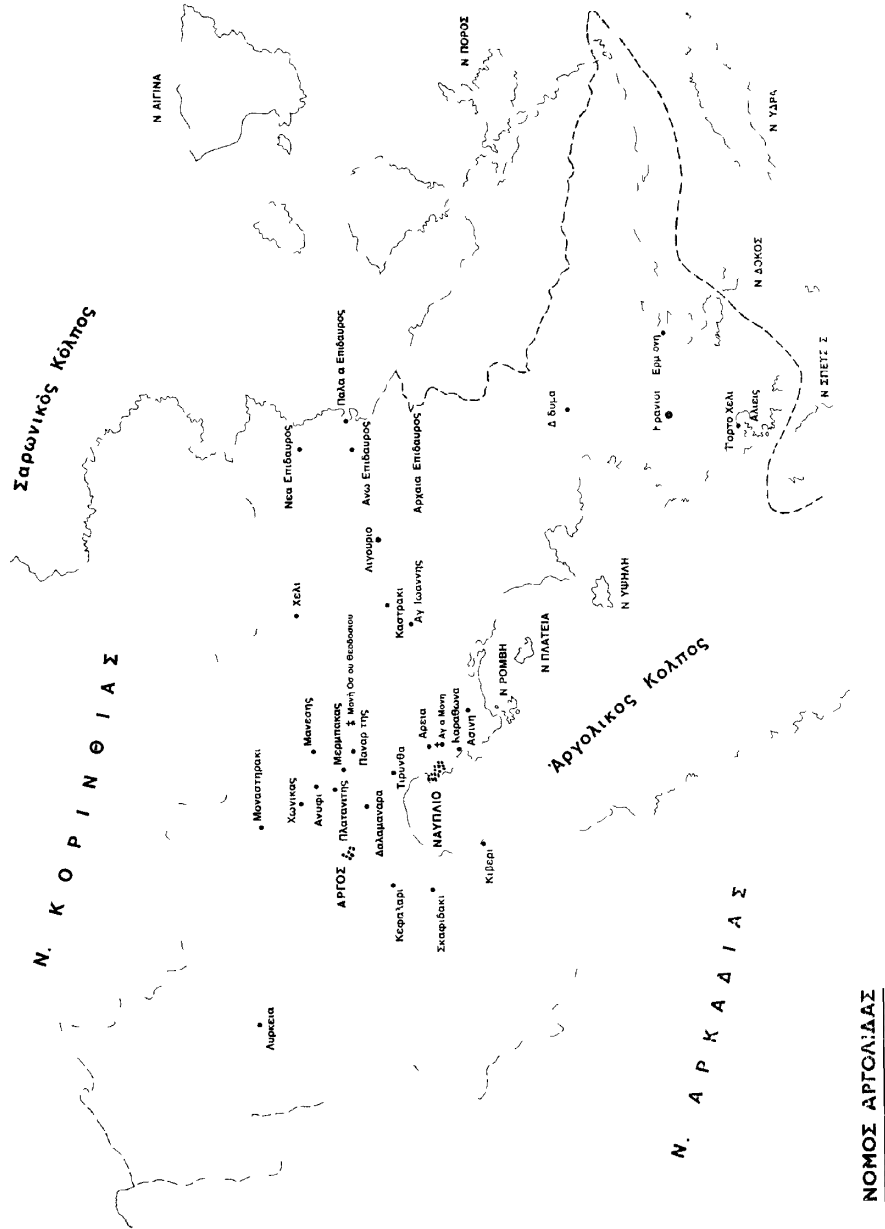
Χαριτωνίδη, ΑΔ 21 (1966), Β1 Χρονικά, 131.

Χώνικας (7 χλμ. ΒΑ από τὸ Ἄργος)

Μνημεῖα. Κοίμηση τῆς Θεοτόκου, κτίσμα τοῦ πρώτου τέταρτου τοῦ 12ου αἰ. Σταυροειδῆς ἐγγεγραμμένος ναὸς τοῦ τύπου τοῦ σύνθετου τετρακίονιου μὲ πρισματικὸ τροῦλο, τρεῖς τρίπλευρες ἀψίδες, νάρθηκα καὶ προστώα στὴ Δ εἴσοδο καὶ στίς πλάγιες πύλες. Πιθανῶς νὰ ἦταν καθολικὸ μοναστηριῶ. Ὁ ναὸς εἶναι κτισμένος ἐπάνω σὲ κρηπίδα μὲ τρία σκαλοπάτια, ποὺ ἀνῆκε προφανῶς σὲ ἀρχαῖο ναό. Χρήση ἀρχαίου ὑλικοῦ γίνεται στὴν τοιχοδομία ποὺ ἔχει κεραμικὴ - κουφικὴ διακόσμηση. Στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ναοῦ σώζονται χαράγματα τοῦ 17ου - 18ου αἰ. Νεώτερος τροῦλος. Ὁ ναὸς τοῦ Χώνικα θεωρεῖται τὸ πρότυπο ποὺ χρησιμοποιήθηκε γιὰ τὴν κατασκευὴ ὄλων τῶν ἄλλων ναῶν τῆς Ἀργολίδας τοῦ 12ου αἰ. (Πλατανίτη, Ἄρεια, Μέρμπακα). Ἐπιγραφή ποὺ βρέθηκε ΝΑ τοῦ ναοῦ πιστεύεται ὅτι εἶναι τμῆμα τῆς κτητορικῆς ἐπιγραφῆς, ἣ ὁποία καταστράφηκε σὲ μεταγενέστερη μετασκευή.

Ζησίου, *Σύμμικτα*, 85-86.— Struck, *Kirchen*, 196-201.— Megaw, *Chronology*, 102, 108, 111, 112, 118, 123, 125, 129.— Σωτηρίου, *Ἀρχαιολογία*, 416 - 418.— Σάββα, *Églises*, 375 - 376, 559.— Παπαχριστοδούλου, *ΑΔ* 22 (1967), Β1 Χρονικά, 183.— Ἀντωνάκου - Μαύρου, *Ἀργολίδος περιήγησις*, 42.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

- AA: Archäologischer Anzeiger. Beiblatt zum Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts.
- AAA: Αρχαιολογικά Ανάλεκτα ἐξ Ἀθηνῶν.
- ABML: Ἀρχεῖον τῶν Βυζαντινῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος.
- AD: Αρχαιολογικὸν Δελτίον.
- AE: Αρχαιολογικὴ Ἐφημερίς.
- AM: Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Athenische Abteilung.
- Ἀντωνοκάτου - Μαύρου, Ἀργολίδος περιήγησις: [Ντιάννας Ἀντωνοκάτου - Τ. Μαύρου], Ἀργολίδος περιήγησις, ἔκδ. Νομαρχίας Ἀργολίδος, 1973.
- Ἀντωνοκάτου - Μαύρου, Μοναστήρια: Ντιάννας Ἀντωνοκάτου - Τ. Μαύρου, Ἑλληνικὰ Μοναστήρια. Πελοπόννησος, τόμ. Α', Ἀθήνα 1976.
- Andrews, Castles: K. Andrews, *Castles of the Morea*, Princeton, Νέα Ὑόρκη 1953.
- Aupert, *Céramique*: P. Aupert, *Céramique slave à Argos (585 ap. J. - C.)*, Études Argiennes, Παρίσι 1980, σελ. 373 - 394 (=BCH, Supplément VI).
- Aupert, *Objets*: P. Aupert, *Objets de la vie quotidienne à Argos en 585 ap. J. - C.*, Études Argiennes, Παρίσι 1980, σελ. 395 - 457 (=BCH, Supplément VI).
- Βασιλείου, Ἐρμῶνις: I. Β. Π. Βασιλείου, Ἡ Ἐρμῶνις ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς, τόμ. Α', Ἀθήνα 1907.
- Βίος Νίκωνος: ἔκδ. Σπ. Π. Λάμπρου, Ὁ Βίος Νίκωνος τοῦ Μετανοεῖτε, ΝΕ 3 (1906), σελ. 129 - 228.
- Βίος Πέτρου Ἀργους: Χρ. Παπαοικονόμου, Ὁ πολιοῦχος τοῦ Ἀργους Ἅγιος Πέτρος, ἐπίσκοπος Ἀργους ὁ θαυματουργός, Ἀθήνα 1908, σελ. 59 - 74.
- Βολανάκη, Βαπτιστήρια: I. Η. Βολανάκη, Τὰ παλαιοχριστιανικὰ βαπτιστήρια τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1976.
- Bon, *Monuments*: A. Bon, *Monuments d'art byzantin et d'art occidental dans le Péloponnèse au XIIIe siècle*, Χαριστήριον εἰς Α.Κ. Ὀρλάνδον, τόμ. Γ', 1966, σελ. 86 - 93.
- Bon, *Morée*: A. Bon, *La Morée franque. Recherches historiques, topographiques et archéologiques sur la principauté d'Achaïe (1205-1430)*, τόμ. Α', Παρίσι 1969.
- Bon, *Péloponnèse*: A. Bon, *Le Péloponnèse byzantin jusqu'en 1204*, Παρίσι 1951.
- Bovon, *Lampes*: Anne Bovon, *Lampes d'Argos*, Παρίσι 1966 (= Études Péloponnésienes, V).
- Βραχέα Χρονικά: ἔκδ. P. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, τόμ. Α' - Γ' (CFIIB 12/1 - 3), Βιέννη 1975 - 1979.
- BSA: The Annual of the British School at Athens.
- Buchon, *Grèce*: J. - A. Buchon, *La Grèce continentale et la Morée*, Παρίσι 1843.
- Charanis, *Capture*: P. Charanis, *On the Capture of Corinth by the Onogurs and its Recapture by the Byzantines*, Speculum 27 (1952), σελ. 343 - 350 (=Studies on the Demography of the Byzantine Empire, Variorum Reprints, Λονδίνο 1972, ἄρ. XV).

- Χώρα, *Ἁγία Μονή*: Γ. Α. Χώρα, *Ἡ «Ἁγία Μονή» Ἀρείας ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ καὶ πολιτικῇ ἱστορίᾳ Ναυπλίου καὶ Ἄργους*, Ἀθήνα 1975.
- Χρονικὸ Μορέως: ἔκδ. J. Schmitt, *The Chronicle of Morea*, Λονδίνο 1904.
- Da Costa-Louillet, *Saints*: G. Da Costa-Louillet, *Saints de Grèce aux VIIIe, IXe et Xe siècles*, Byzantion 31 (1961), σελ. 309 - 369.
- Davidson, *Minor Objects*: Gladys R. Davidson, *Corinth XII: The Minor Objects*, Princeton, New Jersey 1952.
- Δεληγιαννοπούλου, *Ἐκκλησία Ἄργους*: Χρ. Ι. Δεληγιαννοπούλου, *Ἡ Ἐκκλησία Ἄργους καὶ Ναυπλίας ἀπὸ τῆς συστάσεώς της μέχρι σήμερον*, τόμ. Β', Ἄργος 1961.
- ΕΑΕ: Τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας.
- Γιαμαλίδου, *Ἐκκλησιαί Ἐπιδάουρου*: Χρ. Α. Γιαμαλίδου, *Ἀρχαῖα ἐκκλησιαί Ἐπιδάουρου καὶ τῶν πέριξ χωρίων*, Ἀθηνᾶ 25 (1913), σελ. 405 - 429.
- Γιαννοπούλου, *Pénétration*: Π. Α. Γιαννοπούλου, *La pénétration slave en Argolide*, Études Argiennes, Παρίσι 1980, σελ. 323 - 371 (=BCH, Supplément VI).
- Grumel, *Regestes*: V. Grumel, *Les registes des actes du patriarcat de Constantinople*, τόμ. Α'. *Les actes des patriarches*, τεύχ. II. *Les registes de 715 à 1043*, Ρώμη 1936.
- Hadjiminaglou, *Théotokos*: Gisèle Hadjiminaglou, *L'église de la Théotokos au cimetière d'Argos*, Études Argiennes, Παρίσι 1980, σελ. 493 - 499 (=BCH, Supplément VI).
- ΗΜΕ: Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος.
- Honigmann, *Lists*: E. Honigmann, *The Original Lists of the Members of the Council of Nicaea, the Robber-Synod and the Council of Chalcedon*, Byzantion 16 (1942 - 43), σελ. 20 - 80.
- Jameson, *Inscriptions*: M. H. Jameson, *Inscriptions of Hermione, Hydra and Kasos*, Hesperia 28 (1959), σελ. 109 - 120.
- Jameson, *Porto Cheli*: M. H. Jameson, *Excavations in Porto Cheli and Vicinity. Preliminary Report I: Halieis 1962 - 1968*, Hesperia 38 (1969), σελ. 311 - 342.
- Καββαδία, *Ἱερὸν Ἀσκληπιοῦ*: Π. Καββαδία, *Τὸ Ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐπιδάουρῳ καὶ ἡ θεραπεία τῶν ἀσθενῶν*, Ἀθήνα 1900.
- Κοκκίνη, *Μοναστήρια*: Σπ. Κοκκίνη, *Τὰ Μοναστήρια τῆς Ἑλλάδος*, [Ἀθήνα 1976].
- Κονιδάρη, *Μητρόπολις*: Γ. Ι. Κονιδάρη, *Ἄργους καὶ Ναυπλίου μητρόπολις*, ΘΧΕ 2 (1937), στ. 38 - 47.
- Κωνσταντοπούλου, *Μολυβδόβουλλα*: Κ. Μ. Κωνσταντοπούλου, *Βυζαντιὰ μολυβδόβουλλα τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἐθνικοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου*, Ἀθήνα 1917.
- Κορδώση, *Κόρινθος*: Μ. Σ. Κορδώση, *Συμβολὴ στὴν ἱστορίαν καὶ τοπογραφίαν τῆς περιοχῆς Κορίνθου στοὺς μέσους χρόνους*, Ἀθήνα 1981.
- Kresten, *Echtzeit*: O. Kresten, *Zur Echtzeit des Sigillium des Kaisers Nicephoros I für Patras*, Römische Historische Mitteilungen 19 (1977), σελ. 15 - 78.
- Κυριακοπούλου, *Ἅγιος Πέτρος*: Κ. Θ. Κυριακοπούλου, *Ἅγιον Πέτρον ἐπισκόπον Ἄργους*, Βίος καὶ λόγοι, Ἀθήνα 1976.
- Λαμπруνίδου, *Ναυπλία*: Μ. Γ. Λαμπруνίδου, *Ἡ Ναυπλία ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς*, Ἀθήνα 1898 (ἔκδ. γ', Νάυπλιο 1975).

- Laurent, V₁, V₂: V. Laurent, *Le Corpus des Sceaux de l'Empire byzantin*. Τόμ. Ε' *Église*, μέρος α' - β', Παρίσι 1963 - 1965.
- Longnon-Topping, *Documents*: J. Longnon-P. Topping, *Documents sur le régime des terres dans la Principauté de Morée au XIVe siècle*, Παρίσι 1969.
- McAllister, *Temple*: Marian McAllister, *A Temple at Hermione*, *Hesperia* 38 (1969), σελ. 169 - 183.
- Megaw, *Bowls*: A. H. S. Megaw, *Glazed Bowls in Byzantine Churches*, ΔΧΑΕ Δ' 4(1964 - 65), σελ. 145 - 162.
- Megaw, *Chronology*: A. H. S. Megaw, *The Chronology of some Middle - Byzantine Churches*, *BSA* 32 (1931 - 32), σελ. 90 - 130.
- Μηλιαράκη, *Γεωγραφία Ἀργολίδος*: Α. Μηλιαράκη, *Γεωγραφία πολιτική, νέα και ἀρχαία τοῦ νομοῦ Ἀργολίδος καὶ Κορινθίας*, Ἀθήνα 1886.
- Μιτσοῦ, *Ἐπιγραφαί*: Μ. Θ. Μιτσοῦ, *Ἐπιγραφαὶ ἐκ τοῦ Ἐπιγραφικοῦ Μουσείου καὶ ἐξ Ἐπιδαυρίας*, ΑΔ 25 (1970), Α' Μελέται, σελ. 29 - 35.
- Μιτσοῦ, *Λιγουριό*: Μ. Θ. Μιτσοῦ, *Τὸ μεσαιωνικὸν Λιγουριό. Λιγουριό - Παλιγουριό*, Πελοποννησιακά 13 (1978 - 79) (=Παράρτημα. Πρακτικά Α' Συνεδρίου Ἀργολικῶν Σπουδῶν, σελ. 37 - 40).
- Μουστοξύδου, *Ἐπόμνημα*: Α. Μουστοξύδου, *Ἐπόμνημα Λέοντος ἐπισκόπου Ἀργους καὶ Ναυπλίου*, Ἐλληνομνήμων, φυλλ. 5 (1843), σελ. 279 - 287.
- Μπούρα, *Ἅγιος Ἰωάννης*: Χ. Μπούρα, *Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Ἐλεήμων Λιγουριῶ*, ΔΧΑΕ Δ' 7 (1973 - 74), σελ. 1 - 28.
- Orgels, *Invasion*: P. Orgels, *En marge d'un texte hagiographique (Vie de S. Pierre d'Argos, 19): La dernière invasion slave dans le Péloponnèse (923 - 925)*, *Byzantion* 34 (1964), σελ. 271 - 285.
- Ὁρλάνδου, *Ξυλόστεγος βασιλική*: Α.Κ. Ὁρλάνδου, *Ἡ Ξυλόστεγος παλιο-χριστιανικὴ βασιλικὴ τῆς μεσογειακῆς λεκάνης*, τόμ. Α', Ἀθήνα 1952.
- ΠΑΑ: Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.
- ΠΑΕ: Πρακτικά τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας.
- Πάλλα, *Monuments*: Δ. Πάλλα, *Les monuments paléochrétiens de Grèce découverts de 1959 à 1973*, Βατικανὸ 1977.
- Παπαοικονόμου, *Ἅγιος Πέτρος*: Χρ. Παπαοικονόμου, *Ὁ πολιούχος τοῦ Ἀργους Ἅγιος Πέτρος, ἐπίσκοπος Ἀργους ὁ θαυματουργός*, Ἀθήνα 1908.
- Πατρινέλη, *Ἀργολίδος μητρόπολις*: Χ.Γ. Πατρινέλη, *Ἀργολίδος μητρόπολις*, ΘΗΕ 3(1963), στ. 51 - 58.
- Παυσανίου, *Κορινθιακά*: Παυσανίου, *Ἑλλάδος περιήγησις, Βιβλίον 2 καὶ 3. Κορινθιακά καὶ Λακωνικά*, ἔκδ. Ν.Δ. Παπαχαρατζῆ, Ἀθήνα, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, 1976.
- Φαράκλα, *Ἐρμιονίς*: Ν. Φαράκλα, *Ἐρμιονίς-Ἀλιάς*, Ἀθήνα 1973 (Ἀθηνᾶϊκός Τεχνολογικὸς Ὀμιλος, Ἀρχαῖες ἐλληνικὲς πόλεις, 19).
- Φουριώτη, *Κόρινθος*: Α. Φουριώτη, *Κόρινθος. Ἡ ἱστορία*, τόμ. Γ', Ἀθήνα 1975.
- Piérart-Thalman, *Céramique*: M. Piérart-J.-P. Thalman, *Céramique romaine et médiévale (Fouilles de l'Agora)*, Études Argiennes, Παρίσι 1980, σελ. 459 - 482 (=BCH, Supplément VI).
- Rudolph, III: W. W. Rudolph, *Excavations in Porto Cheli and Vicinity. Preliminary Report III: Excavations at Metochi, 1970*, *Hesperia* 43 (1974), σελ. 105 - 131.
- Rudolph, IV: W. W. Rudolph, *Excavations in Porto Cheli and Vicinity*.

- Preliminary Report IV: The Lower Town of Halieis. Introduction, 1970 - 1977*, Hesperia 47 (1978), σελ. 333 - 337.
- Rudolph, V: W. W. Rudolph, *Excavations in Porto Cheli and Vicinity. Preliminary Report V: The Early Byzantine Remains*, Hesperia 48 (1979), σελ. 294 - 320.
- Σάββα, *Églises*: Σ. Σάββα, *Étude de quatre églises du XIIe siècle se trouvant en Argolide*, Θεολογία 29 (1958), σελ. 368 - 376, 559 - 567.
- Sodini, *Mosaïques*: J. - P. Sodini, *Mosaïques paléochrétiennes de Grèce*, BCH 94 (1970), σελ. 700 - 753.
- Σωτηρίου, *Ἀρχαιολογία*: Γ. Α. Σωτηρίου, *Χριστιανική καὶ βυζαντινὴ ἀρχαιολογία*, τόμ. Α', Ἀθήνα 1942.
- Σωτηρίου, *Βασιλικαί*: Γ. Α. Σωτηρίου, *Αἱ παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαὶ τῆς Ἑλλάδος... Βασιλικὴ Ἐπιδαύρου*, ΑΕ 1929, σελ. 198 - 201.
- Σωτηρίου, *Βασιλικὴ Ἐπιδαύρου*: Γ. Α. Σωτηρίου, *Ἡ βασιλικὴ τῆς Ἐπιδαύρου*, ΠΑΑ 4 (1929), σελ. 91 - 95.
- Σωτηρίου, *Μονὴ Ἀγόυ*: Γ. Α. Σωτηρίου, *Ἡ μονὴ τοῦ Ἀγόυ παρὰ τοὺς Διδύμους τῆς Ἀργολίδος*, ΗΜΕ 1935, σελ. 457 - 464.
- Σφηκοπούλου, *Κάστρα*: Ι. Θ. Σφηκοπούλου, *Τὰ μεσαιωνικὰ κάστρα τοῦ Μορηᾶ*, Ἀθήνα 1968.
- Spiro, *Corpus*: Marie Spiro, *Critical Corpus of the Mosaic Pavements on the Greek Mainland, Fourth/Sixth Centuries, with Architectural Surveys*, τόμ. Α', Νέα Ὑόρκη-Λονδίνο 1978.
- Στίκα, *Rare application*: Ε. Στίκα, *Une rare application de trompes dans une église byzantine en Argolide (Grèce)*, Atti dello VIII Congresso Internazionale di Studi Bizantini, τόμ. Β', Ρώμη 1953, σελ. 260 - 264.
- Struck, *Kirchen*: A. Struck, *Vier byzantinische Kirchen der Argolis*, AM 34 (1909), σελ. 189 - 236.
- TT: G. L. Tafel - G. M. Thomas, *Urkunden zur älteren Handels — und Staatsgeschichte der Republik Venedig mit besonderer Beziehung auf Byzanz und die Levante*, τόμ. Α', Βιέννη 1856 (ἀνατύπωση Ἄμστερνταμ 1964).
- ΘΗΕ: Ἐρησκευτικὴ καὶ Ἡθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεῖα.
- ΘΧΕ: Ἐρησκευτικὴ καὶ Χριστιανικὴ Ἐγκυκλοπαιδεῖα.
- Τσακπούλου, *Ναοί*, Β' - Δ': Α. Π. Τσακπούλου, *Ἱστορικοὶ ναοὶ Ἀργούς. Σμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀποστολικῆς ἐκκλησίας Ἀργολίδος*, τεύχ. Α' - Β', Ἀθήνα 1953 - 1955.
- Van Berchen, *Italiens*: D. Van Berchen, *Les italiens d'Argos et le déclin de Délos*, BCH 86 (1962), σελ. 303 - 313.
- Vollgraff, *Sanctuaire*: W. Vollgraff, *Le sanctuaire d'Apollon pythéen à Argos*, Παρίσι 1956 (=Études Péloponnésienes, 1).
- Ζακυθηνοῦ, *Brèche*: Δ. Α. Ζακυθηνοῦ, *La grande brèche dans la tradition historique de l'hellénisme du septième au neuvième siècle*, Χαριστήριον εἰς Α. Κ. Ὀρλάνδον, τόμ. Γ', 1966, σελ. 301 - 327.
- Ζεγκίνη, *Ἀργος*: Ι. Ε. Ζεγκίνη, *Τὸ Ἀργος διὰ μέσων τῶν αἰώνων*, Θεσσαλονίκη 1948.
- Ζησίου, *Ἀρχαιότητες*: Κ. Γ. Ζησίου, *Χριστιανικαὶ ἀρχαιότητες Ναυπλίου*, ΔΙΕΕ 1 (1883), σελ. 521 - 523.
- Ζησίου, *Σύμμικτα*: Κ. Γ. Ζησίου, *Σύμμικτα*, Ἀθήνα 1892.

ΒΟΥΛΑ ΚΟΝΤΗ